

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΣΤΙΧΟΥΣ ΤΗΣ «ΔΙΗΓΗΣΕΩΣ ΠΑΙΔΙΟΦΡΑΣΤΟΥ ΤΩΝ ΤΕΤΡΑΠΟΔΩΝ ΖΩΩΝ»

Ὁ τίτλος καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πρῶτους στίχους τοῦ γνωστοῦ μεσαιωνικοῦ ποιήματος: *Διήγησις παιδιόφρασιος τῶν τετραπόδων ζώων* γέννησαν κατὰ καιροῦς ἀπορίες σὲ μερικοὺς ἐρευνητές, καθὼς ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέα, σύμφωνα μὲ τοὺς πρῶτους αὐτοὺς στίχους τοῦ ποιήματος, φαινόταν διαφορετικὴ ἀπὸ τὸν ὅλο χαρακτήρα τοῦ ἔργου. Πῶς δηλαδὴ θὰ μπορούσε νὰ γραφῆ ἐνσυνείδητα μιὰ διήγηση ὑπερβολικὰ ἐλευθεροστομῆ μὲ ἀποκλειστικὸ σκοπὸ νὰ μορφώσῃ τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς «φοιτητές», ἀφοῦ οἱ ἐρευνητές δέχονται ὅτι τὸ ἐπίθ. παιδιόφραστος πρέπει νὰ σημαίη: «ἐκεῖνο ποῦ λέγεται γιὰ τὰ παιδιὰ», καὶ ἀφοῦ οἱ στίχοι 2-3¹ τοῦ ποιήματος προϋποθέτουν στὸ ἐπίθετο αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ σημασία;

Τὸ ποίημα δημοσιεύτηκε μὲ βάση δύο χειρόγραφα ἀπὸ τὸν W. Wagner στὴ γνωστὴ συλλογὴ τοῦ *Carmina graeca medii aevi*². Τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα εἶναι τὸ ἑλληνικὸ χειρόγραφο 2911 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων (P) καὶ τὸ ἑλληνικὸ θεολογικὸ χειρόγραφο 244 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης (V). Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἕμως ὁ Krumbacher³, τὸ ποίημα βρισκόταν καὶ στὸ χειρόγραφο 29⁴ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καρδινάλιου Sirlet (S), ποῦ σήμερα, ἐγὼ τουλάχιστο, δὲν ξέρω ἂν καὶ ποῦ σώζεται. Ἀκόμα τὸ ποίημα βρίσκεται καὶ στὸ χειρόγραφο 35 τοῦ Σεραγιῦ τῆς Κωνσταντινούπολης⁵ (K) καὶ στὸ

¹ Ἔνα ἀναγινώσκονται καὶ χρῶνται ταῦτα παῖδες,
οἱ φοιτηταὶ καὶ νεαροί, διὰ τὴν εὐνοσίαν.

² Δειψία 1874, σ. 141-178.

³ K. Krumbacher, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1900, σ. 187.

⁴ E. Miller, *Catalogue des mss. de la Bibliothèque de l'Escurial*, σ. 327.

⁵ Ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιήματος στὸ χφ αὐτὸ εἶναι ἡ ἴδια, μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς, μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματος στὸ χφ V. Βλ. F. Blass, *Die griechischen und lateinischen Handschriften im alten Serail zu Konstantinopel*, *Hermes* 23 (1888) 219-233: *Στοιχοὶ ἀσπὴ πρὸς τὸ περιχαρὴν γενεστικὸν ἄνθρωπον καὶ μῦθοι ἔνοι περὶ χαρὸς πάνο.*

χειρόγραφο 92,15 τῆς μονῆς Λειμῶνος στὴ Λέσβο (Λ), ποὺ βρίσκεται σήμερα στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Λένινγκραδ με ἀριθμὸ 721¹. Τέλος τὸ ποίημα βρίσκεται καὶ στὸ χειρόγραφο 202 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Πετρούπολης (Λένινγκραδ) (L)² ποὺ δὲν μπορεῖ δυστυχῶς νὰ χρησιμεύσῃ στὴν ἐρευνά μας ἐπειδὴ λείπει καὶ ἡ ἀρχὴ του.

Θὰ πρέπει ἴσως ἐδῶ νὰ προσθέσω τὴν ἐνδιαφέρουσα πληροφορία ὅτι σώζονται στὴν προφορική παράδοση τῆς Κύπρου στίχοι ποὺ ἔχουν ἀμση σχέση μὲ τὴ *Διήγηση παιδιόφραστο τῶν τετραπόδων ζώων*. Βλ. Γ. Χ. Παπαχαλάμπους, ³ Ἀπὸ τὴν παιδιόφραστον διήγησιν τῶν τετραπόδων ζώων, Κυπριακὰ Γράμματα 10 (1945/46) 262 - 263. (Δημοσιεύονται 29 στίχοι ἀπὸ καταγραφή τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Σ Κυπραγόρα. Ἡ κρίση δὲν γίνεται ἐνώπιον τοῦ λιονταριοῦ, ἀλλὰ μπροστὰ στὸν καθὴ μιλῶνς τὰ ζῶα: χοῖρος, ποντικὸς, γάτος, πρόβατο).

⁴ Ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος στὸ Ρ εἶναι: *Παιδιόφραστοι διήγησις τῶν ζώων τῶν τετραπόδων*, καὶ στὸ V: *Στίχοι ἀσιεῖοι πρὸς τὸ περιχαρον γενέσθαι τὸν ἀνθρωπον καὶ οἱ μῦθοι ἐνι περιχαρεῖς πάνυ*. Τέλος κατὰ τὴν πληροφορία τοῦ Miller⁵ ὁ τίτλος στὸ S εἶναι: *Παιδιοφράστον διήγησις τῶν τετραπόδων, πεζῆ φράσει*. Οἱ πρῶτοι στίχοι τοῦ ποιήματος ἐκδίδονται ἔτσι ἀπὸ τὸν Wagner:

*Διήγησις παιδιόφραστοις περὶ τῶν τετραπόδων,
ἵνα ἀναγινώσκωνται καὶ χρῶνται ταῦτα παῖδες,
οἱ φοιτηταὶ καὶ νεαροί, διὰ τὴν εὐνοσίαν·
γέγραπται γὰρ εἰς ἔνωσιν μαθήσεως καὶ πόθου.*

5 *Ἔχουσιν δ' ὅμως ἔννοιαν καὶ βάρος τὰ τοιαῦτα·
νόησε μόνον ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν τὴν ἔχουν.*

¹ V. S. Šandrouskaja, Die byzantinischen Fabeln in den Leningrader Handschriftensammlungen, Probleme der neugriechischen Literatur III, Berlin 1960, σ. 13 καὶ 16. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιήματος ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ στὸ χφ αὐτὸ εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν ἀρχὴ στὰ χφ V καὶ K. *Στίχοι ἀσιεῖοι πρὸς τὸ περιχαρον γενέσθαι τὸν ἀνθρωπον καὶ μῦθοι εἰοι περιχαρεῖς τε πάνυ* (Πρβ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, ἤτοι γενικὸς περιγραφικὸς κατάλογος... κλπ. Παράρτημα 15ου τόμου τοῦ Ἑλλην. φιλολ. συλλόγου, Κωνσταντινίου-πολις 1884).

² D. C. Hesselning, Deux poèmes grecs du moyen âge, Byzantion 1 (1924) 305 - 316· ἐκτενέστερα μὲ τὸ χφ αὐτὸ ἀσχολήθηκε ἡ V. S. Šandrouskaja σὲ προγενέστερη μελέτη μὲ τίτλο: Vizantijskaja basnja «Rasskaz o četveronogih» XIV v., Viz. Vrem. 9 (1956) 211 - 249. Περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὰ χφ V, K, Λ καὶ L μπορεῖ νὰ βρῆ κανεὶς στὴ μελέτη τῆς *Ariadna Camariano*, Poricologos și Opsarologos grecesc, σ. 36 - 45 (III Cercelări Litere τοῦ N. Cartoian, Bucuresti 1939) καὶ στὴν ἐκδόση τοῦ *Πουλολόγου* ἀπὸ τὴ St. Krawczynski (Berliner Byzantinische Arbeiten 22) Berlin 1960, σ. 11 - 17.

³ Ἐ.δ.

Πρέπει να σημειωθῆ ὅτι τὸ V παραλείπει ἐξ ὁλοκλήρου τοὺς στίχους 4 καὶ 6, ἐνῶ δὲ στίχος 5 ἔχει ὡς ἐξῆς, μετὰ τὴν ὀρθογραφία, φυσικά, τοῦ χειρογράφου:

πλὴν κεκρυμένην ἔχουσιν ἔννοιαν οὐκ ὀλίγην

Τέλος τὸ V (στ. 1) στὴ θέσῃ τοῦ ἐπιθ. παιδιόφραστος τοῦ P (στ. 1) παρέχει πεζόφραστος. Ποιὰ μορφή εἶχαν ἢ ἔχουν οἱ στίχοι 1·6 στὸ S δὲν τὸ ξέρομε. Ἐνδιαφέρον ἔμως εἶναι ὅτι ἡ λέξι παιδιόφραστος ὑπάρχει στὸν τίτλο τοῦ S, καθὼς μαθαίνομε ἀπὸ τὸν κατάλογο τοῦ Miller, ἔπως καὶ ἡ ἔκφραση πεζῆ φράσει, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀσφαλῶς θὰ προήλθε τὸ πεζόφραστος τοῦ V.

Ἄ Ch. Gidel¹ κάνοντας λόγο γιὰ τὸ ποίημα καὶ στηριζόμενος στοὺς στίχους 2·4 πιστεύει ὅτι πρόκειται γιὰ σχολικὸ διδακτικὸ ἐγχειρίδιο, ποὺ ὁ δημιουργὸς του ἔχει τὴν πρόθεσι νὰ διδάξῃ τὰ παιδιά νὰ ξεχωρίζουν τὰ χαρακτηριστικὰ διαφόρων ζώων καὶ νὰ γνωρίσουν τίς ὑπηρεσίες ποὺ προσφέρουν στὸν ἄνθρωπο. Ὁ Krumbacher² δὲ δέχεται τὴ γνώμη αὐτῆ τοῦ Gidel καὶ παρατηρεῖ σωστὰ ὅτι τὸ ποίημα κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ ἔργο ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ τὸ διαβάσουν παιδιά με ὠφέλεια. Πολὺ λιγότερο θὰ μπορούσε τὸ ποίημα νὰ εἶναι διδακτικὸ ἐγχειρίδιο, ἀφοῦ ἄλλωστε, ἔπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Krumbacher, καὶ ἡ μορφή του—πολιτικὸς στίχος, γλώσσα δημώδης—καὶ ὁ ἐλευθερόστομος χαρακτήρας του, ἐντελῶς τὸ ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν βιβλίων ποὺ εἶχαν συνήθως οἱ Βυζαντινοὶ στὰ σχολεῖα τους. Μολονότι ὁ Krumbacher ἀντιτίθεται στὴν παραπάνω γνώμη τοῦ Gidel δέχεται ἔμως καὶ αὐτὸς ὅτι τὸ ἐπίθετο παιδιόφραστος σημαίνει: «ἐκεῖνος ποὺ λέγεται γιὰ παιδιά». Δέχεται ἐπίσης, ἔπως καὶ ὁ Gidel, ὅτι μετὰ τοὺς στίχους 2·4 τοῦ ποιήματος παρέχεται ἑρμηνεῖα τῆς λέξεως παιδιόφραστος τοῦ πρώτου στίχου.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ χαρακτήρας τοῦ ἔργου, χωρὶς νὰ εἶναι ἠθοπλαστικὸς, εἶναι μολαταῦτα ἀλληγορικὸς³ καὶ διδακτικὸς—διδακτικὸς κατὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ τὸν τρόπο τοῦ ποιητῆ (στ. 5·10).

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, μέσα στὸ ποίημα ἀποφασίζεται ἡ εἰρηνικὴ διαβίωσις ἑλων τῶν ζώων, σαρκιδόρων καὶ φυτοφάγων, ἢ συμφωνία ἔμως δὲν τηρεῖται ὀριστικά, ἀφοῦ στὸ τέλος τοῦ ἔργου ἀνανεώνεται ἡ ρήξις ἀνάμεσα στὶς δύο μεγάλες αὐτὲς κατηγορίες τῶν ζώων.

Ὁ ποιητὴς ἀσφαλῶς μετὰ τὸ ποίημά του ὑποδηλώνει τὴν ἀκόλουθην ἀντιστοιχίαν: τὰ ζῶα, ποὺ μολονότι ἀποφασίζουν τὴ φιλικὴ διαβίωσις, στὸ τέλος παρασπονδοῦν καὶ ἐπιτίθενται ἐναντίον τῶν ἄλλων, πρέπει

¹ Études sur la littérature grecque moderne, Paris 1864, σ. 322.

² Ἔ.ἀ., σ. 185.

³ Ὁ Krumbacher (ἔ.ἀ.) δὲν κατάλαβε ἐπαρκῶς τὴν ἀλληγορίαν.

νά υποδηλώνουν τούς ξζω ἀπὸ τὸ Βυζάντιο λαούς, πού δὲ σέβονται τίς συμφωνίες τους μὲ τούς Βυζαντινούς, ἀφοῦ στὸ τέλος ἐπιτίθενται ἐναντίον τους, ἐνῶ ἡ ἄλλη κατηγορία τῶν ζῶων πρέπει νὰ ὑπονοῆ τὸ Βυζάντιο, πού τελικὰ κατὰ τὴν πεποίθηση τοῦ ποιητῆ τὸ σώζει ὁ Θεός, γιατί αὐτὸ παραμένει πιστὸ στοὺς ἔρκους του¹.

Ἡ διδακτικὴ αὐτὴ ἀλληγορία πού κρύβεται μέσα στὸ ποίημα, δὲν εἶναι βέβαια ἀρκετὴ γιὰ νὰ τὸ θεωρήσωμε κατάλληλο γιὰ παιδιὰ. Ἐτσι ὁ Dölger² πρότεινε τὴν ἀντικατάσταση τοῦ παιδιόφραστος μὲ τὸ πεζόφραστος, πού βρίσκεται ἀντὶ τοῦ παιδιόφραστος στὸ στ. 1 τοῦ V καὶ τοῦ χειρογράφου Α, θεωρώντας τὸ παιδιόφραστος ὡς λάθος κάποιου μεταγενέστερου ἀντιγραφέα. Πιστεύει ἀκόμη ὁ Dölger ὅτι ὁ πρόλογος τοῦ ποιήματος δὲν ἀνήκει στὸν ποιητῆ, ἀλλὰ σὲ κάποιον ἀντιγραφέα, πού τὸν ἔγραψε παρακινημένος ἀπὸ τὸ ἐπίθ. παιδιόφραστος³.

Ὁ Krumbacher⁴ κáνοντας λόγο γιὰ τὸ πεζῆ φράσει, πού βρίσκεται στὸν τίτλο τοῦ ποιήματος, ὅπως αὐτὸς μᾶς παραδίδεται ἀπὸ τὸ S, θεωρεῖ ὅτι ἡ ἔκφραση αὐτὴ σημαίνει τὸ γραμμένο καταλογάδην, γιατί ποίημα ἔθεωρετο μονάχα αὐτὸ πού γραφόταν στὰ ἀρχαία μέτρα. Οἱ ἐρευνητὲς⁵ πού δέχονται: ὡς γνήσιο τὸ πεζόφραστος ἀντὶ τοῦ παιδιόφραστος, ἐρμηνεύουν τὸ πεζόφραστος = ὁ γραμμένος στὴ δημοτικῆ. Τὸ ἐπίθετο πεζόφραστος, ὅσο ξέρω, δὲν ἀπαντᾷ πουθενὰ ἄλλοῦ μὲ τὴν ἴδια ἢ διαφορετικὴ σημασία. Ἄς σημειωθῆ ὅμως ὅτι στὴν Ἰλιάδα τοῦ Κωνσταντίνου Ἐρμωνακοῦ⁶ ἀπαντοῦμε τὸ ρῆμα πεζεύω μὲ τὴ σημασία τοῦ μεταφέρω ἀπὸ τὴν ἀρχαία στὴ δημῶδη γλῶσσα :

¹ Πρὸς καὶ F. Dölger, Byzantinische Satire und byzantinische Kultur, Geistige Arbeit, 6 (1939) n. 12, σ. 6 κἄ.

² B. Z. 39 (1939) 475· βιβλιοκρ. σημείωμα F. Dölger γιὰ τὴ μελέτη τῆς A. Camariano, Der griechische Porikologos und Opsarologos.

³ F. Dölger, Byzantinische Satire ἔ.ἀ.

⁴ Ἐ.ἀ., σ. 187.

⁵ Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ἔκδ. 2α, Ἀθήναι, σ. 48 «τὴ Διήγησις παιδιόφραστος (ἢ μᾶλλον πεζόφραστος, δηλαδὴ σὲ ἀπλὴ γλῶσσα) τῶν τετραπόδων ζῶων». Στὴ σχετικὴ εἰσαγωγὴ (σ. 32) κατὰ τὴν ἀναδημοσίευση τοῦ ποιήματος ἀπὸ τὸν Γ. Θ. Ζώρα στὸν τόμο Βυζαντινὴ ποίησις τῆς «Βασικῆς Βιβλιοθήκης», τὸ ποίημα ἔχει γιὰ τίτλο Διήγησις παιδιόφραστος (ἢ πεζόφραστος) τῶν τετραπόδων ζῶων. Τέλος ἡ V. S. Šandrouskaja στὴν τελευταία τῆς μελέτη, ἔ.ἀ., δέχεται κι' αὐτὴ ὅτι πρέπει νὰ γράψουμε πεζόφραστος κι' ὄχι παιδιόφραστος, ἐνῶ παλαιότερα (Vizantijskaja basnja «Rasskaz...», σ. 243) θεωροῦσε ὅτι κáτω ἀπὸ τὸ παιδιόφραστος μπορεῖ νὰ κρύβεται ἀλληγορικὰ τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ, ἀν βέβαια τὸ παιδιόφραστος εἶναι γνήσιο. Πίστευς ἐπίσης ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀπορρίψουμε τὸ πεζόφραστος, γιατί ἓνα ἔργο πού γράφεται σὲ στίχους δὲ μπορεῖ νὰ λέγεται πεζό.

⁶ E. Legrand, Bibliothèque Grecque Vulgaire V, Paris 1890.

ἐπροτάχθην τοῦ πεζεῦσαι
 ἐκ τὰς δυσκολούσας λέξεις
 τοῦ Ὁμήρου ραψωδίας
 εἰς παντοίαν σαφηναίαν
 ἐπὶ τὸ σαφὲς ἐπίπαν.

Ἄκόμη στὸ χειρόγραφο 4523 (403), 9¹, ιη' αἰ. τῆς μονῆς Ἰδίων κα-
 θῶς καὶ στὸ χειρόγραφο 4855 (735), 2², ιζ' αἰ. τῆς Ἰδίας μονῆς τοῦ
 Ἁγίου Ὁρους βρίσκουμε τὸ ρῆμα πεζεύω μὲ τὴ σημασία τοῦ μετα-
 φέρω ἕνα κείμενο ἀπὸ τὴ λόγια στὴ δημώδη γλῶσσα. Στὸ χειρόγραφο
 162 τῆς Βιβλιοθήκης Κοραῆ στὴ Χίο (φ. 1r)³ ἀπαντοῦμε τὴν ἔκφραση:
 εἰς πεζὴν φράσιν γραφέντα μὲ τὴν ἴδια ἀσφαλῶς σημασία, δηλ. τῆς
 μεταφορᾶς ἐνὸς κειμένου ἀπὸ τὴ λόγια στὴ δημώδη, ἐνῶ ἡ σημασία τῆς
 ἔκφρασης πεζὴ φράσις στὸ χειρόγραφο 3173 (100), 18⁴, ις' αἰ. τῆς
 μονῆς Κουτλουμουσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους δὲν εἶναι βέβαιη. Τέλος στὸ
 χειρόγραφο 102 (21), 1⁵, ις' αἰ. ἡ ἔκφραση πεζῆ φράσει σημαίνει τὸ
 γραμμένο στὴ δημοτική. Ἐχω ὅμως τὴ γνώμη ὅτι πραγματικὸς τίτλος
 τοῦ ποιήματος εἶναι τὸ: Διήγησις παιδιόφραστος κι' ὄχι τὸ: Διήγησις
 πεζόφραστος. Μᾶς ἐμποδίζει νὰ δεχτοῦμε τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ καὶ νὰ ὑπο-
 θέσωμε κάποιο ἀντιγραφικὸ λάθος, πρῶτα - πρῶτα ὁ τίτλος τοῦ ποιή-
 ματος ὅπως μᾶς παραδίδεται ἀπὸ τὸ S, ὅπου, καθὼς εἶδαμε, ἀπαντᾷ καὶ
 τὸ παιδιόφραστος καὶ ἡ ἔκφραση πεζῆ φράσει ἀπὸ τὴν ὁποία χωρὶς
 ἄλλο δημιουργήθηκε τὸ πεζόφραστος. Ἄκόμα παραμένουν οἱ στίχοι
 2-4 τοῦ ποιήματος, ποὺ χρησιμεύουν ὡς ἐπεξήγηση τοῦ ἐπιθ. παιδιό-

¹ Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἑλληνικῶν κωδικῶν, Β, Cambridge 1900, σ. 143, Συμῶν Θεσσαλονίκης τοῦ νέου Θεολόγου, τοῦ μὲν βιβλίου αὐτοῦ κεφάλαια μὲ τὸ δὲ ἱερέου ὁποῦ τὸ ἐπέζησαν κεφάλαια λ'.

² Ἐ.ἀ., σ. 215, «Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Εὐπραξίας παι-
 ζευθεὶς εἰς κοινὴν γλῶτταν διὰ τὴν τῶν πολλῶν ὠφέλειαν».

³ «Σύναψις ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τῆς βασιλείας
 Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ ἑσχάτου Βασιλέως τῶν Ῥωμαίων... Συναχθέντα
 καὶ ταῦτα πάντα ἐκ διαφόρων βιβλίων τὰ ἀναγκαϊότερα καὶ γλυκύτερα καὶ εἰς πε-
 ζὴν φράσιν γραφέντα...». Κ. Ἀμάντου, Τρεῖς ἄγνωστοι κώδικες τοῦ Χρονογράφου,
 Ἑλληνικά 1 (1928) 59.

⁴ Σπ. Λάμπρου, ἔ.ἀ. Α', 1895, σ. 283, «Θεοφάνους μοναχοῦ τοῦ νέου καὶ φι-
 λολοσοῦ πεζῆ φράσις καὶ Διδακτικοὶ λόγοι εἰς τὸν Δεκάλογον τοῦ προφήτου Μω-
 σέως, εἰς πᾶσα Χριστιανόν».

⁵ Γερασίμου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, Κατάλογος χειρογράφων κωδδ.
 Κυριακοῦ Ἁγίας Ἀννης, Ε.Ε.Β.Σ. 29 (1959) 188, «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ μακα-
 ριωτάτου καὶ θεολογικωτάτου Ἰωάννου ἡγουμένου τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ τοῦ λεγο-
 μένου σχολαστικοῦ, τοῦ καὶ συγγραμμένου τὴν ἱερὰν ταύτην καὶ ἁγίαν Κλίμακα,
 μεταφρασθεὶς ἐν ἰδιωτικῇ καὶ πεζῇ φράσει».

φραστος, ἐνῶ ἂν ἀντικαταστήσωμε τὸ ἐπίθ. αὐτὸ μὲ τὸ *πεζόφραστος*, οἱ στίχοι ποὺ ἀκολουθοῦν δὲν ἔχουν δικαιολογία, γιὰτὶ πάντως τὸ ποίημα δὲν γράφτηκε γιὰ παιδιά. Οὐτε πάλι μπορούμε νὰ ὑποθέσωμε, ὅπως κάνει ὁ Dölger, ὅτι οἱ στίχοι 2-4 εἶναι ἔργο μεταγενέστερου ἀντιγραφέα, ποὺ παρακινήθηκε σ' αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἀντιγραφικὸ σφάλμα κάποιου ἄλλου, ποὺ προηγήθηκε καὶ ποὺ ἔγραψε στὴ θέση τοῦ *πεζόφραστος* τὸ *παιδιόφραστος*, ἀφοῦ ὑπάρχουν χειρόγραφα ποὺ σώζουν τὸ *πεζόφραστος*, ἀλλὰ ἔχουν καὶ τοὺς στίχους 2-4.

Ὅλοι οἱ ἐρευνητὲς ποὺ ἐρμηνεύουν τὸ ἐπίθετο *παιδιόφραστος* = αὐτὸς ποὺ λέγεται γιὰ παιδιά, ἐπηρέαστηκαν κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τοὺς στίχους 2-4 τοῦ ποιήματος :

*ἵνα ἀναγινώσκωνται καὶ χρῶνται ταῦτα παῖδες,
οἱ φοιτηταὶ καὶ νεαροί, διὰ τὴν εὐνοσίαν¹
γέγραπται γὰρ εἰς ἔνωσιν μαθήσεως καὶ πόθου.*

Οἱ στίχοι ὅμως αὐτοί, κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι παρέμβλητοι, γιὰτὶ ἔρχονται νὰ ἐρμηνεύσουν, ὅπως δέχεται καὶ ὁ Dölger, κατὰ ἓνα τρόπο — ἐσφαλμένον βέβαια — τὸ ἐπίθ. *παιδιόφραστος* τοῦ στ. 1, καὶ γράφτηκαν πιθανῶς ἀπὸ ἀντιγραφέα ποὺ δὲν κατάλαβε τὴν πραγματικὴ σημασίαν τῆς λέξης, γιὰτὶ τὸ ἐπίθ. *παιδιόφραστος* ἔχω τὴ γνώμη ὅτι δὲ σημαίνει αὐτὸν ποὺ λέγεται γιὰ παιδιά, ἀλλὰ αὐτὸν ποὺ λέγεται *χάριν παιδιᾶς*, δηλ. γιὰ νὰ τέρψη.

Ὅτι τὸ ποίημα ἔχει καὶ σατιρικὴ διάθεση μᾶς τὸ δηλώνει καὶ ἡ ὀλη ὕψη τοῦ ποιήματος καὶ συγκεκριμένοι στίχοι τοῦ π.χ. οἱ στίχοι 65-66 :

*καὶ λόγους νὰ συναίρωμεν τινὰς ἐκ τῶν ἀστείων,
νὰ ἴδωμεν τοῦ καθενὸς τὸν ἔπαινον καὶ ψόγον.*

Ἐπίσης οἱ στίχοι 99-101

*ἀλλήλως νὰ συντύχωσιν λόγους ἐκ τῶν ἀστείων
καὶ ὀλιγούτοις τινὰ τῶν μειωρισμάτων,
ἐνὸς ἐκάστου ἔπαινον καὶ καθενὸς τὸν ψόγον.*

Τέτοια ἐντύπωση πρέπει νὰ εἶχε ἀφαλῶς ἀπὸ τὸ ποίημα καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἔγραψε ἢ ἀντέγραψε στὴ θέση τοῦ τίτλου ὅσα εἶδαμε πιὸ πάνω στὰ V¹, K, Λ. Ἀκόμα αὐτὴ τὴν ἐντύπωση ἔχει κι' ὁ ἀντιγραφέας ποὺ παρεμβάλλει τοὺς στίχους 2-4, ὅταν γράφῃ στὸ στίχο 3 : *διὰ τὴν εὐνοσίαν*.

¹ Δηλ. *Στίχοι ἀστεῖαι πρὸς τὸ περίχαρον γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον καὶ οἱ μῦθοι ἐνι περιχαρῆσι πάνν*. Χαρακτηριστικὸ ἀκόμα εἶναι ὅτι ὁ Gidel, ἔ.ἀ., μεταφράζοντας στὰ γαλλικὰ τὸν τίτλο τοῦ ποιήματος καὶ ἀποβλέποντας ἀσφαλῶς στὸ περιεχόμενον καὶ στὴν ὀλη ὕψη τοῦ τοῦ χαρακτηρίζει : *Histoire plaisante*. Σχετικὰ

Ἄξιζει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι γιὰ πρώτη φορά ἀπαντοῦμε ἐδῶ τὸ ἐπίθ. παιδιόφραστος. Ἡ λέξις εἶναι ἀσφαλῶς σύνθετη ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸν παιδιὰ (ἦ) καὶ τὸ ρῆμα φράζω. Ὅσο ξέρω, δὲν ἀπαντᾷ ἄλλο σύνθετο μὲ πρῶτο συνθετικὸν οὐσιαστικὸν καὶ δεῦτερο τὸ ρῆμα φράζω. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἀποκλείει τὴν σύνθεσιν, ἀφοῦ καὶ ὡς τώρα τὸ παιδιόφραστος εἶχε γιὰ τοὺς μελετητὲς πρῶτο συνθετικὸν τὸ παῖς(δ) καὶ δεῦτερον τὸ ρῆμα φράζω.

Ἡ ἀθέτησις τῶν στίχων 2-4 νομίζω ὅτι δικαιολογεῖται καὶ ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ ἀντιθετικοῦ ὁμῶς στὸν στίχον 5. Τὸ ὁμῶς αὐτὸ χρησιμοποιοῦνται ἀντιθετικῶς πρὸς τὸ παιδιόφραστος τοῦ στίχου 1. Δηλαδή ἡ διήγησις εἶναι διασκεδαστικὴ, ἀλλὰ σύγχρονα καὶ σοβαροῦ περιεχομένου, ἀφοῦ μοναδική, ὅπως εἶδαμε, πρόθεσις τοῦ συγγραφέα εἶναι νὰ καταστήσῃ μὲ τὴν ἀλληγορίαν τοῦ προσεκτικῶς τοὺς Βυζαντινοὺς στίς φιλίαις τους. Τὸ ὁμῶς αὐτὸ τοῦ στ. 5 δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἔρθῃ σὲ καμιά ἀντίθεσιν μὲ τοὺς προηγούμενους στίχους καὶ μάλιστα μὲ τὸ στ. 4, πού κι' αὐτόν², ὅπως καὶ τοὺς 2-3 θὰ πρέπη νὰ ἀθετήσωμε. Ἔτσι τὸ ποίημα πρέπει νὰ ἀρχίξῃ:

*Διήγησις παιδιόφραστος περὶ τῶν τετραπόδων,
ἔχουσιν δ' ὁμῶς ἔννοιαν καὶ βάρος τὰ τοιαῦτα,
νόησε μόνον ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν τὴν ἔχουν.*

ΕΥΔ. Θ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ

ΣΗΜΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΠΙΘ. ΧΡΥΣΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΥΣ. ΛΑΧΑΝΟΝ

Εἶναι πολὺ γνωστὴ ἡ σημερινὴ ἔκφρασις «κάνει χρουσὴ ζωὴ», πού τὴ λέμε ὅταν θέλωμε νὰ δηλώσωμε ὅτι κάποιος ζῆ τελείως ἀπερίσπαστος ἀπὸ κάθε βιοτικὴν μέριμνα ἢ, ἀκόμα καλύτερα, ὅταν ὅλα τοῦ ἔρχονται ὅπως τὰ θέλει. Εὐκόλο εἶναι νὰ καταλάβωμε τὴν προέλευσίν της, καθὼς τὸ ἐπίθετον χρουσός, ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἤδη χρόνια, λόγῳ τῆς μεγάλης ἀξίας

καὶ ὁ Στ. Ξανθοῦθιδης, Εἰς διήγησιν τετραπόδων ζώων, BNJb. 5 (1926/27) 350, γράφει: «Τὸ ποίημα Διήγησις κλπ. εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον εὐτραπέλων τῆς συλλογῆς Wagner, στιχουργημένον εἰς πολιτικοὺς στίχους ἀνομοιοκαταληκτοῦς... καὶ ἡ κατανόησις τοῦ εὐφυοῦς καὶ μὲ πολὺ πνεῦμα πεποιημένου στιχουργήματος παρέχει εὐχάριστον ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην».

¹ Πρβ. Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, Ἱστορίαι, 7, 3-5 (Bonn): Οἶσθα τοὺς περιπάτους, οὓς ἐκάστοτε μετὰ τῶν φίλων ποιούμεθα, ἐν οἷς πολλά, τὰ μὲν σπουδῆ, τὰ δὲ παιδιᾶ προσήκοντα λέγεται.

² Ὁ στίχος 4, πού τὸν παραλείπει τὸ V, εἶναι λίγο-πολὺ ἀκατανόητος μ' ἐκεῖνο τὸ πόθον, πού κάθε ἄλλο μπορεῖ νὰ σημαίνῃ παρὰ διασκέδαση.

τοῦ χρυσοῦ, χαρακτηρίζει μεταφορικά καὶ τὰ ἀγαπητὰ πρόσωπα καὶ πράγματα. Ἔτσι ἔχομε: χρυσή Ἀφροδίτη Ἰλ. Γ 64, ὃ χρυσοῦ θεοὶ Ἀριστοφ. Βάτρ. 483¹ καὶ στὴ μεσαιωνικῇ γραμματείᾳ: Ἰωαννίκιον τὸν χρυσοῦν καὶ ἄγαν ἀνδρειωμένον Διγενῆς Τρ. 2299¹, καὶ τὴν χρυσή σου ἑλικιὰν συχνῶς περιλαμβάνω Ἐρωτοπαίγνια 134² κλπ. Τὰ παραδείγματα ποῦ μπορεῖ νὰ φέρη κανεὶς εἶναι πάμπολλα. Εὐκολο ἦταν λοιπὸν καὶ μιὰ ζωὴ ἀφρόντιστη καὶ ἄκοπη νὰ χαρακτηριστῇ ὡς χρυσή ζωή.

Ἡ ἔκφραση αὐτὴ βρῖσκεται ἤδη στὸ στόμα τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὸν δωδέκατο τουλάχιστον αἰῶνα καὶ πιθανὸν νὰ εἶναι καὶ παλιότερη, ὅπως μπορούμε νὰ τὸ καταλάβωμε ἀπὸ τὸ σχετικὸ χωρίο μιᾶς ἐπιστολῆς³ κάποιου ἐπιστάτη ἀμπελοφυτείας: «Μᾶλλον δὲ ἕως μὲν ὁ ρηθεὶς θεοφόρος ἐπίσκοπος τῷ βίῳ παρῆν καὶ ὁ σὸς ἀδελφός, ἔρ(ο)εν αἰεὶ αὐτὴ τὰ ἀγαθὰ, κἀγὼ ἄσπαρτον καὶ ἀνήροτον καὶ ὃ λέγεται χρυσὴν ζωὴν ἔζων καὶ κατὰ τὸν βίον τῶν τοῦ οὐρανοῦ πετεινῶν ἀρχαίην(;)»⁴ τε καὶ ἀπράγμονα πάντων ἐκεῖθεν χορηγουμένων μοι». Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀπευθύνεται στὴν αὐγούστα Εἰρήνην, τὴ σύζυγο τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ.

Ἡ λαϊκότερη κάπως σημερινὴ ἔκφραση τὸν ἔφαγε λάχανο χρησιμοποιεῖται ὅταν πρόκειται νὰ δηλωθῇ ὅτι κάποιος σκοτώθηκε τελείως ἄδικα καὶ μάλιστα πολὺ εὐκολα, χωρὶς δηλ. κίνδυνο γιὰ τὸ δράστη. Χρησιμοποιεῖται ἐπίσης συχνὰ ὅταν πρόκειται νὰ χαρακτηρίσωμε μιὰ εὐκολὴ νίκη, κυρίως σὲ παιγνίδι, κι' ἀκόμα ὅταν πρόκειται νὰ δηλωθῇ ὅτι κάποιος παραμερίστηκε, παρὰ τὰ καταφανῆ προσόντα του, ἀπὸ κάποιον κατώτερό του. Κι' ἔτσι ἀκοῦμε:

- Τὸν σκότωσε ; — Τὸν ἔφαγε λάχανο !
 — Τὸν νίκησες ; — Τὸν ἔφαγα λάχανο !
 — Δὲν πῆραν τὸν Κ. ; — Τὸν ἔφαγε λάχανο ὁ Γ. !

Γενικὰ ἡ ἔκφραση τὸν ἔφαγε λάχανο χαρακτηρίζει μιὰν εὐκολὴ ἐπικράτηση καὶ ὑποδηλώνει μιὰ σχετικὴ περιφρόνηση γιὰ τὸν ἀντίπαλο. Ἡ μεταφορὰ βέβαια κατανοεῖται ὅταν σκεφτοῦμε τὴν εὐτέλεια τῶν λαχάνων ὡς φαγητοῦ καὶ τὴ μηδαμινὴ τους ἀξία.

Τὴν ἔκφραση αὐτὴ τὴν ἀπάντησα στὸν βυζαντινὸ ἱστορικὸ τοῦ 13. αἰ. Γεώργιο Παχυμέρη, Α, 192, 12 κέ. (Bonn). «Ὅρκοι δ' ἐκεῖνοι καὶ συνθεοὶ καὶ ἐμπεδώσεις φρικταὶ ὡς λάχανα κατεδήδοτο βα-

¹ Les exploits de Digènes Akritas, d'après le manuscrit unique de Trebizonde par C. Sathas - E. Legrand, Paris 1875.

² Ἐρωτοπαίγνια par D, C. Hesseling - H. Pernot, Paris-Athènes 1913.

³ Δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸ G. Mercati, Gli aneddoti d'un codice Bolognese, B.Z. 6 (1897) 126 - 143. Τὸ χωρίο ποῦ παραθέτω βρῖσκεται στὴ σ. 138.

⁴ Ὁ G. Mercati, ἑ.ἀ., προτείνει ἀρχήν.

σιλείῃ δοκοῦντι θεοφιλείαν ἔχειν, οἱ ἦν και προτιμάτο παρα τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ἀρχήν». Μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς χρῆση ὑπάρχει και στὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ βυζαντινοῦ ἱστορικοῦ τοῦ 15. αἰ. Γεωργίου Σφραντζῆ, φερόμενο Χρονικὸν μέγα, 359, 7 κέ. (Bonn). «Ἐπεισαν τὸν δεσπότην κύρ Θωμᾶν ἵνα μάχην ἐγείρῃ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ και κατὰ τοῦ ἀμυρᾶ ἐπανάστασιν ποιήσῃ και φάγῃ τοὺς δροκους ὡς λάχανα, οὐς πρὸ ὀλίγου μετ' αὐτῶν ἐποίησε».

Ἐνα χωρίο τώρα τοῦ ἴδιου Χρονικοῦ μᾶς βοηθᾶ νὰ βροῦμε τὴν ἀρχὴ τῆς ἔκφρασης αὐτῆς: Χρονικὸν μέγα, 388, 8 κέ. (Bonn), «Και ἄνευ συμβουλῆς ἢ ἀντιρροήσεως, μὴ ποιήσας ἀναβολὴν οὐδεμίαν, ἀπέστειλε τὸν αὐτοῦ μέγαν πριμικήριον Δάζαρον, και πάντα τὰ ρηθέντια ἄστεα τῷ ἀμυρᾶ παρέδωκεν ὡς λάχανα κήπου»¹. Καταλαβαίνομε λοιπὸν εὐκόλα πῶς ἀπὸ τὴν ἔκφραση παραδίνω κάτι σὰν λάχανο κήπου, δηλ. σὰν πράγμα τελείως ἀσήμαντο, φτάσαμε στὴν ἔκφραση τρώγω κάτι σὰν λάχανο, δηλ. σὰν πράγμα ποῦ δὲν πρόκειται νὰ μὲν στοιχίσῃ τίποτε.

Ἡ ἔκφραση αὐτὴ παραδίνω κάτι σὰν λάχανο κήπου βρίσκεται ἤδη στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἀπ' οἴπου μποροῦμε νὰ ὑποθέσωμε ὅτι ξεκίνησε, τροποποιήθηκε κάπως και ἔφτασε μὲ τὴ λαϊκότερὴ τῆς χρῆση ὡς τίς μέρες μας: Γένεσις 9, 1-3 «Και ἐλόγησεν ὁ Θεὸς τὸν Νῶε και τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, και εἶπεν αὐτοῖς: Αὐξάνεσθε και πληθύνεσθε, και πληρῶσατε τὴν γῆν και κατακυριεύσατε αὐτῆς. Και ὁ τρόμος και ὁ φόβος ὑμῶν ἔσται ἐπὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, ἐπὶ πάντα τὰ πειρινὰ τοῦ οὐρανοῦ και ἐπὶ πάντα τὰ κινούμενα ἐπὶ τῆς γῆς και ἐπὶ πάντας τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης· ὑπὸ χειρᾶς ὑμῶν δέδωκα. Και πᾶν ἐρπειὸν ὃ ἔστι ζῶν ὑμῶν ἔσται εἰς βρῶσιν· ὡς λάχανα χόρτου δέδωκα ὑμῖν τὰ πάντα». Ἡ λέξη χόρτος χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ἀσφαλῶς μὲ τὴν πρώτη τῆς σημασία, δηλ. μέρος γιὰ βοσκή, κῆπος.

ΕΥΔ. Θ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ

ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ 1.2.30

... εἰσὶ τινες ὑπερβολαὶ ἐπὶ ὑπερβολαῖς, ὡς τὸ κουφότερον εἶναι φελλοῦ σκιᾶς, δειλότερον δὲ λαγῷ Φρυγός, ἐλάτιω δ' ἔχειν γῆν τὸν ἀγρὸν ἐπιστολῆς Λακωνικῆς...

Τὸ χωρίο θεωρήθηκε ὅτι νοσεῖ και διορθώθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Α. Γ. Τσοπανάκη: φελλὸν σκιᾶς... λαγῷ φρυγόν (Ἑλλη-

¹ Τὸ χωρίο βρίσκεται και στὸ Χρονικὸν μικρὸν (P.G. 156, 1066): «οὐ βουλεύσαμενος οὐδ' ἀναβολὴν ἢ οἴανθ' ποιήσας, ἀλλὰς πέμψας τὸν αὐτοῦ ὄντως μέγαν πριμικήριον τὸν Δάζαρον πάντα τῷ ἀμυρᾶ παρέδωκεν ὡς λάχανα κήπου».

νικά 13 [1954] 13 κέ.). Ἄδιανόητο χαρακτηρίστηκε τὸ χωρίο καὶ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Στ. Γ. Καψωμένο (Ἑλληνικά 14 [1955-6] 440), ποὺ παραδέχεται τὶς διορθώσεις τοῦ Τσοπανάκη καὶ προβαίνει σὲ μιὰν ἀκόμα συμπληρωματικὴν: *λαγὼ φρύνου*. Ἔτσι τὸ χωρίο παίρνει τὴν ἀκόλουθη μορφή: . . . *εἰσὶ τινες ὑπερβολαὶ ἐπὶ ὑπερβολαῖς, ὡς τὸ κουφότερον εἶναι φελλὸν σκιᾶς, δειλότερον δὲ λαγὼ φρύνου, ἐλάττω δ' ἔχειν γῆν τὸν ἀγρὸν ἐπιστολῆς Λακωνικῆς* . . .

Τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ δόδηγησαν στὴν ἀρχικὴ διόρθωση εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α. «Στὸ πρῶτο σκέλος τῆς ἀσύνδετης παράταξης πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ὑποκείμενο τοῦ εἶναι τὸ τί, χωρὶς αὐτὸ νὰ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ νόημα, πράγμα ποὺ γίνεται περισσότερο αἰσθητὸ ἐξαιτίας τῆς ἰδιαίτερης μνείας τῶν ἄλλων ὑποκειμένων—(τί), (τὸν) λαγὼ, (τὸν) ἀγρὸν—».

β. «Στὸ πρῶτο σκέλος δημιουργεῖται μιὰ ὑπόταξη σκιὰ φελλοῦ—γεν. κτητική;—ποὺ δὲν περιέχει καὶ ἐπομένως δὲν δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐκπληξης ποὺ περιμένει κανεὶς ἀπὸ τὴ φράση».

γ. «Δὲν μπορούμε στὸ δεύτερο σκέλος νὰ καταλάβουμε τί εἶδος ὑπερβολῆ ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ λαγὸς εἶναι δειλότερος ἀπὸ ἓνα Φρύγας. Ἡ δειλία τοῦ λαγοῦ εἶναι γνωστὴ. Τὸ ἀντίθετο θὰ ἦταν ἐκπληκτικό: νὰ εἶναι ὁ Φρύγας δειλότερος ἀπὸ τὸν λαγὸ. Καὶ στὶς δύο ἄνω περιπτώσεις προϋποτίθεται ὡς γνωστὴ καὶ παροιμιώδης ἡ δειλία τῶν Φρυγῶν, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχουμε τὴν παραμικρότερη ἔνδειξη οὔτε στοὺς ἀρχαίους παροιμιογράφους οὔτε, ὅσο ξέρω, καὶ στὴν ἀρχαία φιλολογία».

Νομίζω πὼς τὸ χωρίο μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτῆ, χωρὶς νὰ χρειάζεται ἐπέμβαση στὴν παράδοση.

Συντακτικὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὸν τύπο *λαγὼ* ὡς γενικὴ καὶ τὸ Φρυγὸς ὡς ἐπιθετικὸ προσδιορισμὸ τοῦ¹. Ἔτσι αἰρεται τὸ πρῶτο ἐπιχείρημα: τὰ ὑποκείμενα εἶναι: *εἶναι* (τί ἢ τινά), *εἶναι τινά*, *ἔχειν τὸν ἀγρὸν* ἢ ρητὴ παρουσία τοῦ ὑποκειμένου μόνο στὸ τρίτο μέλος (*τὸν ἀγρὸν*) εἶναι ἀπόλυτα φυσικὴ, ἔτσι ποὺ ἀλλάζει καὶ τὸ ρῆμα.

Στὴν ὑπόταξη *σκιὰ φελλοῦ* ὑπάρχουν ὄχι μία ἀλλὰ δύο ὑπερβολές: τὸ νὰ εἶναι κανεὶς πιὸ ἐλαφρὸς ἀπὸ τὴ σκιά, καὶ μάλιστα τὴ σκιά τοῦ φελλοῦ. Ὅτι ἡ ἔκφραση εἶναι τολμηρὴ, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἔχουμε ἄνω, ὅπως καὶ ὁ Τσοπανάκης παρατηρεῖ, τὰ ἀντίστοιχα: *σκιᾶς ὄναρ*

¹ Γιὰ τὸν τύπο *λαγὼ* τῆς γενικῆς πρὸς L.S.J., Greek-English Lexikon, στὴ λέξη *λαγός*.

(Πινδ. Πυθ., 8, 136) και σκια καπνοῦ (Σοφ. Φιλοκτ., 946). Μήπως ἄλλωστε ἡ ὑπέρμετρη τόλμη δὲν εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς ὑπερβολῆς¹;

Και γιὰ τὴν παροιμιακὴ δειλία τῶν Φρυγῶν ὅμως ἔχουμε ἀρκετὲς ἀρχαῖες μαρτυρίες:

Ἄπολλοδώρου Κιθαρωδὸς (FCG, IV, 451, Meineke)

Οὐδὲ πανταχοῦ Φροῦξ εἰμί· τοῦ ζῆν ἦν ὄρω
κρεῖττον τὸ μὴ ζῆν, χρῆσομαι τῷ κρεῖττονι²

Tertullianus, de Anim. p. 279 B: ... vulgata iam res est gentium proprietatum. Comici Phrygos timidos illudunt.

Και στὸν Ἀγώνα Ὀμήρου καὶ Ἡσίοδου (109 - 110) γίνεται ὑπαινιγμὸς στὴν δειλία τῶν Φρυγῶν:

Ἡσίοδ. καὶ Φρύγες οἱ πάντων ἀνδρῶν ἐπὶ νηυσὶν ἄριστοι

Ὀμηρ. ἀνδράσι ληισιῆσιν ἐπ' ἀκτῆς δόρυπον ἐλέσθαι³

Γενικὰ εἶναι εὐκόλο νὰ φανταστοῦμε, ἰδιαίτερα στὴν κωμωδία, μιὰ μετάπτωση ἀπὸ τὴν ἔννοια «δοῦλος»⁴ στὴν ἔννοια «τεμπέλης - δειλός». Περιπτώσεις πάλι, ὅπου ἕνα ἔθνικὸ χρησιμοποιεῖται ὡς ἀντιπροσωπευτικὸ μιᾶς ιδιότητος, ἔχουμε πολλὲς· μεταφέρουμε ἐδῶ τὴν ἀπολύτως ἀντιστοιχὴ χρησιμοποίησιν τοῦ Ῥηγίνου: παροιμία, Ῥηγίνων δειλότερος, Ζηνόδοιος 5,83, καὶ Ῥηγίνος λαγῶς, 4,85⁵. Ἡ ἀπόλυτη ἀντιστοιχία τῶν ἐκφράσεων Ῥηγίνων δειλότερος καὶ Ῥηγίνος λαγῶς μὲ τὸ κείμενό μας αἰρεῖ, νομίζουμε, κάθε ἀμφιβολία.

¹ Πρβ. Δημήτριος, Περὶ Ἑρμηνείας 161 (Raderm. σ. 37) ... πᾶσα δὲ ὑπερβολὴ ἀδύνατος... (162) τοῦ δὲ αὐτοῦ εἶδους καὶ τὰ τοιαῦτα εἰσὶν ὑγιέστερος κολοκύντης, καὶ φαλακρότερος εὐδίας... (πρβ. καὶ 125 κέ. σ. 29 κέ.).

² Πρβ. καὶ Meineke IV, 652: «Longinus de Subl. 38: καὶ τὰ κωμικὰ καίτοι γ' εἰς ἀπιστίαν ἐκπίπτοντα, πιθανὰ διὰ τὸ γελοῖον Ἀγρόν ἔσχα' ἐλάττω... κτλ. Eodem loco utitur Strabo εἰσι τινες ὑπερβολαί... Quae omnia ex comicis poetis derivata suspicor».

³ Ὁ Wilamowitz, Ilias u. Homer, 402, ὅσοσ. 1, σημειώνει γιὰ τὸ χωρίο: «Die feigen Landratten (Φροῦξ ἀνὴρ πλεγεῖς ἀμείνων) [Paroem. Gr. 11, 716 Leutsch] passen nur zu Sklaven; sie sollen den ionischen Piraten ihr Frühstück — ἐλέσθαι? Was heisst das? — bereiten sollen sie es, δόρυπα πνεσθαι: so steht es Q 444». Ἴσως θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξη πὼς ἐδῶ ὑπογραμμίζεται πρὸς πολὺ ἡ νωθρότητα παρὰ ἡ δειλία τῶν Φρυγῶν· μήπως ὅμως οἱ δύο ιδιότητες δὲν συμβαδίζουν;

⁴ Oxf. Class. Dict. λ. Phrygian: To the Classical Greeks "Phrygian" was equivalent, to «slave».

⁵ Πρβ. καὶ Thes. Ling. Graec. στὴ λέξη Ῥηγίνος (Conf. Athen. 1, p. 19, F. Hinc, Hesych., Phot. et Suidas, Ῥηγίνος explicant per δειλός... καὶ λαγῶς (... ὅθεν καὶ ὁ Ῥηγίνος λαγῶς ἐλέχθη· καὶ γὰρ τοὺς P. ἐπὶ δειλία ἐκωμῶδουν, Photius).

Προχωρούμε σὲ μιὰ ἐρμηνευτικὴ ἀνάλυση τοῦ χωρίου τοῦ Στράβωνα :

συγκριτικὸ :		ρήμα :	ὑποκείμενο :	β' ἔρως
		τῆς συγκρίσεως :		
α. <i>κουφότερον</i>	<i>εἶναι</i>	<i><τι ἢ τινά></i>	<i>φελλοῦ σκιᾶς</i>	
β. <i>δειλότερον</i>	<i><εἶναι></i>	<i><τινὰ></i>	<i>λαγῶ Φρυγός</i>	
γ. <i>ἐλάτιω</i>	<i>ἔχειν</i>	<i>τὸν ἀγρὸν</i>	<i>ἐπιστολῆς Λακωνικῆς</i>	
ἀντικ. : γῆν				

Ἔτσι γίνεται σαφέστερη καὶ ἡ ἔννοια τοῦ χαρακτηρισμοῦ *ὑπερβολαὶ ἐπὶ ὑπερβολαῖς* (ὑπερβολὴ πᾶνω στὴν ὑπερβολή), ποῦ ἄλλιῶς δὲν θὰ εἶχε νόημα :

		. . . . . ἐπὶ ὑπερβολαῖς . . . ὑπερβολαὶ		
α. <i>κουφότερον εἶναι</i>	. . . . .	<i>σκιᾶς</i>	. . . . .	<i>φελλοῦ</i>
β. <i>δειλότερον</i>	. . . . .	<i>λαγῶ</i>	. . . . .	<i>Φρυγός</i>
γ. <i>ἐλάτιω ἔχειν γῆν τὸν ἀγρὸν ἐπιστολῆς</i>	. . . . .		. . . . .	<i>Λακωνικῆς</i>

*Ἐλπίζω νὰ μὴν μένη καμιά ἀμφιβολία ὅτι τὸ κείμενο δὲν ἀπαιτεῖ διόρθωση.

ΦΑΝΗΣ Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

Τὰ ἀνωτέρω ἐτέθησαν ὑπ' ὄψιν τοῦ κ. Α. Γ. Τσοπανάκη, ὁ ὁποῖος παρατηροῦναι τὰ ἑξῆς :

Ἐὸ κ. Στ. Γ. Καψωμένος, Ἑλληνικά 14 (1955-56) 440, δέχθηκε τὴν εἰσαγωγὴν τῆς λ. *φρυγός* στὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ Στράβωνα καὶ πρότεινε τὴν διόρθωση *λαγῶ φρυγόνου*, ἀντὶ *λαγῶ φρυγόνου*, ποῦ εἶχα ὑποθέσει. «Αὐτὸ ἄλλωστε ὑπαγορεύει καὶ ἡ συμμετρία τοῦ λόγου : προτάσσεται κάθε φορά ὁ ἀ' ἔρως συγκρίσεως σ' αἰτιατικὴ καὶ ἐπιτάσσεται ὁ β' σὲ γενική». Στὸ πρῶτο μέρος δέχεται καὶ τὴν διόρθωσή μου : *φελλὸν σκιᾶς*.

Ἐὸ κ. Φάνης Ι. Κακριδῆς ξαναγυρίζει τώρα στὸ ἴδιο κείμενο νομίζοντας «ὅτι τὸ χωρίο μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῆ, χωρὶς νὰ χρειάζεται ἐπέμβαση στὴν παράδοση» καὶ καταλήγει : «δὲν μένει καμιά ἀμφιβολία ὅτι τὸ κείμενο δὲν ἀπαιτεῖ διόρθωση».

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς εἶναι εὐπρόσδεκτες καὶ δείχνουν ἀπὸ τὴν μιὰ τὴν προσοχὴ μὲ τὴν ὁποία κοίταξαν τὸ πρόβλημα, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅτι οἱ προτάσεις μου δὲν ἦταν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀπόλυτα πειστικές. Ἔτσι μοῦ δίνουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ξαναεξετάσω τὸ ζήτημα.

Ἐὸ κ. Φ. Ι. Κακριδῆς νομίζει ὅτι ὑπερασπίζεται τὴν παράδοση τοῦ κειμένου, ἐνῶ αὐτὸ συμβαίνει μόνο ὡς πρὸς τὴν ἀντικατάσταση τοῦ *Φρυγός* μὲ τὸ *φρυγόνος*. Κατὰ τὰ ἄλλα σημείωσα ἤδη (ἐ. ἀ. σ. 13)—καὶ ἔπρεπε νὰ τὸ προσέξῃ ὁ κ. Κακριδῆς—ὅτι «ἡ γραφὴ *σκιᾶς* ὀφείλεται σὲ διόρθωση τοῦ Xylander ἢ ὁμόφωνη παράδοση ἄλλων τῶν χειρογράφων,

τοῦ Βατοπεδίου καθὼς καὶ τῆς Aldina ἔχουν σκιά». Τὸ ἴδιο σημεῖωμα καὶ γιὰ τὴν περίπτωση λαγὼ Φρυγός (σ. 14, σημ. 1 «ἡ γραφή τῶν κωδικῶν... καθὼς καὶ τοῦ Βατοπεδίου εἶναι λαγῶς»). Μόνο ἡ τρίτη «ὑπερβολὴ ἐπὶ ὑπερβολῇ» δὲν διορθώθηκε, καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ πὼς δὲν χρειάζεται καμιά διόρθωση. Ὁ κ. Κακριδῆς ἐπομένως ὑπερασπίζεται τὴς διορθώσεις τοῦ Xylander καὶ ὄχι τὴν παράδοση, ὅπως νομίζει. Ἄς ἀποκαταστήσουμε γιὰ τὴν ὥρα τὸ κείμενο σύμφωνα με τὴν παράδοση: «... ὡς τὸ κουφότερον εἶναι φελλοῦ σκιά, δειλότερον δὲ λαγῶς Φρυγός, ἐλάττω δ' ἔχειν...».

Ἐκεῖνο ποῦ πρέπει νὰ ἔκαμε τὸν Xylander νὰ διορθώσῃ τὴ φράση πρέπει νὰ ἦταν κυρίως ἡ παρεμβολή, ἀνάμεσα στὶς δύο ἀπαρεμφατικές συντάξεις εἶναι—ἔχειν, τῆς ρηματικῆς σύνταξης λαγῶς Φρυγός, ποῦ χρειάζεται ἓνα ἐστί, ὅπερ ἄτοπον. Γι' αὐτὸ ἔκαμε καὶ αὐτὴ τὴ σύνταξη ἀπαρεμφατικὴ διορθώνοντας τὴν ὀνομαστικὴ σὲ αἰτιατικὴ. Δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἔχουμε διείσδυση μιᾶς nota marginalis στὸ κείμενο. Αὐτὴ ἡ σημείωση θὰ ἦταν φυσικὰ σὲ ὀνομαστικὴ, μιὰ ποῦ ἐκεῖνος ποῦ διάβαζε τὸ κείμενο καὶ εἶδε τὴς δύο συζυγίαι τῶν ὑπερβολῶν, ἂν θυμῆθηκε καὶ αὐτὸς μιὰ δική του, τὴν σημείωσε στὸ περιθώριον: «δειλότερον λαγῶς Φρυγός». Αὐτὸ εἶναι μιὰ ὑπόθεση ποῦ χρειάζεται ἄλλη μιὰ ὑπόθεση με ἓναν ἄλλον λόγιον, ποῦ νὰ παράμπασε αὐτὴ τὴ σημείωση στὸ κείμενον προσθέτοντάς τῆς ἓνα δέ, ἔχειν ὡς ἄνωγας ὅμως νὰ διορθώσῃ τὴν ὀνομαστικὴ σὲ αἰτιατικὴ. Νομίζω πὼς κάπως συσσωρεύονται οἱ ὑποθέσεις. Γι' αὐτὸ δεχόμεστε τὸ κείμενον, ὅπως εἶναι, καὶ συμφωνοῦμε με τὸν Xylander ὅτι ἡ ὀνομαστικὴ λαγῶς δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ.

Τὴν ὑπόταξιν σκιά φελλοῦ ποῦ προτείνει ὁ κ. Φ. Ι. Κακριδῆς τὴν ἀντιμετώπισα καὶ τὴν ἀπόρριψα, ὅπως φαίνεται πρὸ ἐπάνω ἀπὸ τὸ κείμενό μου ποῦ τὸ παραθέτει ὁ κ. Φ. Ι. Κακριδῆς. Ὁ κ. Κακριδῆς νομίζει πὼς «ὑπάρχουν ὄχι μία ἀλλὰ δύο ὑπερβολές: τὸ νὰ εἶναι κανεὶς πρὸ ἐλαφρὸς ἀπὸ τὴ σκιά, καὶ μάλιστα τὴ σκιά τοῦ φελλοῦ», ἀναγνωρίζει ὅμως ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἡ ἔκφρασις εἶναι τολμηρὴ (βλ. παραπ.). Ἄς προσθέσω ὅσα λέει καὶ ὁ Xylander, γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴ διόρθωσίν του: «*Suberis umbra legebatur σκιά, quasi vero umbra pondere cum subere comparetur: suber est res levissima, qua ipsa cum adhuc levius dicerent, umbra suberis, rei levissimae, levius dixisse arbitror...*».

Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι δὲν ὑπάρχει ὑπερβολὴ ἐπὶ ὑπερβολῇ στὴν ὑπόταξιν σκιά φελλοῦ· μιὰ τέτοια μεταφορὰ δὲν προσφέρει μιὰ νοηματικὴ παράστασις, δὲν περιέχει παρομοίωσιν, εἰκόνα, ὑπερβατικὴ σύζευξιν (ὅπως τὸ σκιάς ὄναρ· πρόσεξε, ὄχι: ὀνειρατός σκιά, ποῦ θὰ ἦταν ἐπίσης παραστατικὴ), κάτι δηλ. ποῦ θὰ μπορῇ νὰ μᾶς παρα-

σύρη κάπου. Ὁ φελλός δὲν εἶναι κάτι ὀπτικά ἀποστρογγυλωμένο, σὰν τὸ δέντρο κτλ., δὲν ἔχει σκιά, εἴτε βρίσκεται στὴ γῆ εἴτε βρίσκεται στὸ νερό, ὥστε ὄχι μονάχα αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ ἀποτελῆ τὴν ὑπερβολή, ἀλλὰ καὶ ἡ σκιά του. Κι' ἂν ἔχουμε κανένα κομμάτι φελλὸ καὶ τὸ στήσουμε ἔτσι ὥστε ν' ἀποκτήσῃ σκιά, ἡ σκιά αὐτὴ δὲν διαφέρει ἀπὸ μιᾶς πέτρας. Ἡ ἐπισώρευση ὁμοῦ τῶν δύο ἐννοιῶν, τῆς σκιάς, ποὺ μοναχὴ τῆς εἶναι παραστατική, γιὰτὶ εἶναι ἀπιαστή, διάφανη, ἀνάλαφρη ἀνάλογα μὲ τὶς περιπτώσεις (ἄς προσέξουμε: καπνός - σκιά καπνοῦ), ἐπάνω στὸν φελλό, ποὺ ἀπὸ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα θεωρεῖται τὸ πιὸ ἐλαφρὸ (στὰ Δωδεκάνησα ἢ κισσηρα εἶναι ἐπίσης ἐλαφρὸ ὑλικὸ καὶ ἐπιπλέει· γι' αὐτὸ τοὺς ἀνόητους τοὺς λένε φελλοὺς ἢ κισσηρες, ἀλαφροκισσηρες), δημιουργεῖ τὴν ὑπερβολὴ ἐπὶ ὑπερβολῇ. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἐπομένως ποῖο ἀπὸ τὰ δύο θὰ θεωρηθῆ ἡ ἐπιπερβολή! Στὴν μελέτη γιὰ τὴν ὁποία γίνεται ἡ συζήτηση ὑποστήριξα τὴν ἀποψη δτι ἡ ὑπερβολὴ εἶναι ὁ φελλός. Θὰ ξαναγυρίσω παρακάτω σ' αὐτό.

Στὴ δευτέρη σύζευξη, τὸ νέο στοιχεῖο ποὺ βρῆκε ὁ κ. Κακριδῆς γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴ γραφὴ Φρυγός εἶναι δτι ἔχουμε ἀρκετὲς ἀρχαῖες παροιμίαι γιὰ τὴν παροιμιακὴ δειλία τῶν Φρυγῶν. Στὴν πραγματικότητα, ἀπὸ τὶς τρεῖς μαρτυρίες ποὺ ἀναφέρονται (βλ. παρ.), μόνου τοῦ Τερτυλλιανου ἀποκαλεῖ τοὺς Φρύγες *timidos*· οἱ ἄλλες δύο δὲν λένε τέτοιο πράγμα. Καὶ τοῦ Τερτυλλιανου ὁμοῦ ἡ μαρτυρία, μέσα στὴ φράση στὴν ὁποία ἀνήκει: «Comici Phrygos timidos alludunt», δείχνει δτι εἶναι παρμένη ἀπὸ τὴ κωμωδία, ὅπου ὁ λόγος εἶναι γιὰ δούλους, ὄχι γιὰ τὸ ἔθνος τῶν Φρυγῶν. Οὔτε τὸ παράδειγμα *Ρηγίνων δειλότερος βοηθεῖ τὴν ἀποψη τοῦ κ. Κακριδῆ, ἀπεναντίας τὴν ἀδυνατίζει·* γιὰτὶ εἶναι φανερὸ ἐδῶ δτι ἡ δειλία ἦταν ιδιότητα τῶν *Ρηγίνων*, ὄχι μιᾶς κατηγορίας *Ρηγίνων*. Ἔτσι τὸ πέρασμα στὴ φράση *Ρηγίνος λαγώς* εἶναι πολὺ ἐξυπνο καὶ ἔντονο (*λαγώς* καὶ ἐπὶ πλέον *ρηγίνος*), δὲν εἶναι τὸ ἴδιο ὁμοῦ καὶ στὸ *Φρὺξ λαγώς*, ὅπως θέλει ὁ κ. Κακριδῆς ἀκολουθώντας τὸν Casaubonus, χωρὶς νὰ τὸ ξέρῃ, ὁ ὁποῖος μεταφράζει: *Phrygio autem lepore timidiorem*.

*Ἀλλὰ νομίζω δτι οἱ Φρύγες (δοῦλοι) δὲν ἦταν παροιμιώδεις γιὰ τὴ δειλία τους, ἀλλὰ γιὰ τὴν τεμπελιά τους (πρβ. Γρηγ. Κύπρ. 3,95 καὶ Ἀποστ. 18, 12): *Φρὺξ ἀνήρ πληγεῖς ἀμείνων καὶ διακονέστερος· κωθροὶ γὰρ δοκοῦσιν οἱ Φρῦγες οἰκέται* (Corpus Pargoem. Gr. ed. Leutsch - Schneidewin). Οὔτε ἄλλωστε ἡ δειλία τῶν *Φρυγῶν δούλων*, ἂν ὑπῆρχε, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδοθῆ στὴν ἔθνική τους καταγωγὴ, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ὑπῆρχαν ἄλλες μαρτυρίες, ἔπως γιὰ τοὺς *Ρηγίνους*, ἀλλὰ στὴν ιδιότητα τοῦ δούλου.

* * *

Νομίζω όμως, ότι είναι ανάγκη, για να τελειώση οριστικά το ζήτημα, να αναπτύξουμε και τί έννοει ο Στράβων με το *υπερβολαί επί υπερβολαίς* και να ιδούμε πώς τις εφαρμόζει στο συγκεκριμένο παράδειγμα που τον απασχολεί και που είναι το ότι ο Όμηρος ονομάζει και τους χειμάρρους και τους ποταμούς *διπτετείς*, αλλά και τον Νείλο. Και πρώτα πρέπει να ιδούμε, τί έννοει ο ίδιος ο Στράβων με τη λ. *υπερβολή* (για τον Άριστοτέλη βλ. Ρητορ. 1413α 21). Ένα πρόχειρο και χαρακτηριστικό παράδειγμα θα δώσουμε για τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος ο Στράβωνας ειρωνεύεται (β, 146-7) τον Ποσειδώνιο εξαιτίας της περιγραφής της Τουρδητανίας, που έκαμε ο τελευταίος. *Ποσειδώνιος δὲ τὸ πλῆθος τῶν μετάλλων ἐπαινῶν καὶ τὴν ἀρετὴν οὐκ ἀπέχειαι τῆς συνήθους ῥητορείας, ἀλλὰ συνενθουσιᾷ ταῖς υπερβολαῖς· οὐ γὰρ ἀπιστεῖν τῷ μύθῳ φησὶν, ὅτι τῶν δρυμῶν ποτε ἐμπρησθέντων ἢ γῆ τακεῖσα, ἄτε ἀργυροῖτις καὶ χρυσοῖτις, εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἐξέξσεε... καθόλου δ' ἂν εἶπε (φησὶν) ἰδῶν τις τοὺς τόπους θησαυροὺς εἶναι φύσεως ἀενάους ἢ ταμειεῖον ἡγεμονίας ἀνέκλειπτον... καὶ παρ' ἐκείνοις ὡς ἀληθῶς τὸν ὑποχθόνιον τόπον οὐχ ὁ Αἰδῆς ἀλλ' ὁ Πλούτων κατοικεῖ... Ἡ υπερβολή λοιπὸν τοῦ Ποσειδωνίου εἶναι ὅτι θεωρεῖ ἀληθινὰ τὰ παραμύθια (σύμφωνα με τὸν Στράβωνα), πῶς σὲ μιὰ πυρκαϊὰ «ἔλιωνε ἢ γῆ κτλ.», καὶ ὅτι ὕστερα ἀνεβαίνει καὶ σὲ ποιητικὲς μεταφορὰς ὅτι οἱ τόποι αὐτοὶ εἶναι ἀνεξάντλητοι θησαυροὶ τῆς φύσης κλπ. Ἡ ειρωνεία τοῦ Στράβωνα κλείνει τὴ διήγηση ἔτσι: τοιαῦτα μὲν οὖν ἐν ὄραϊφ σχήματι εἶρηκε περὶ τούτων, ὡς ἂν ἐκ μετάλλου καὶ αὐτὸς πολλῶ χρώμενος τῷ λόγῳ.*

Ἄν αὐτὰ εἶναι υπερβολές, τότε θὰ ἦταν ἐπίσης υπερβολὴ νὰ ποῦμε ὅτι ἕνας ἄνθρωπος εἶναι *ἐλαφρότερος ἀπὸ τὸν φελλὸ* (ἢ ἀπὸ τὴ σκιά:), *δειλότερος ἀπὸ τὸν λαγὼ* (ἢ ἀπὸ τὸν φρῦνο:). Ἐπερβολὴ ἔμως πάνω στὴν υπερβολὴ εἶναι νὰ συσσωρεύσουμε τίς δύο υπερβολές, γιὰ νὰ γίνῃ ἡ μεταφορὰ ἀπίστευτη ἢ κωμική, ὅπως σημειώνει ὁ Λογγίνος (Περὶ ὄψ. 38,5), ὁ ὁποῖος μάλιστα παραθέτει καὶ τὴν τρίτη ἀπὸ τίς συζεύξεις τοῦ Στράβωνα σ' ἕναν κακόμετρο καὶ κακὰ παραδομένο στίχο: *ὄθεν καὶ τὰ κωμικά, καίτοι γ' εἰς ἀπιστίαν περιπίπτοντα, πιθανὰ διὰ τὸ γελοῖον ἀγρόν ἔσχ' ἐλάττω γῆν γάρ (!) ἔχοντ' ἐπιστολῆς.*

Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ἢ δεύτερη υπερβολὴ νὰ εἶναι αὐτὴ πού φυσικά εἶναι ἢ πὶδ ἀπροσδόκητη· ὁ φελλὸς εἶναι τὸ ἐλαφρότερο ἀπὸ ὅσα μπορούμε νὰ ζυγίσουμε, ἢ σκιά ἔμως, πού δὲν τὴν σκέφτεται κανεὶς, γιὰτί δὲν εἶναι χειροπιαστὸ ἀντικείμενο, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῇ ἢ δεύτερη υπερβολὴ πού θὰ μπῆ πάνω στὴν πρώτη. Ὁ λαγὼς εἶναι τὸ δειλότερο

ἀπὸ τὰ ζῶα πού ξέρουμε, ὁ αἰσώπειος μύθος ἔμως μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι δὲν εἶναι ἔτσι τὰ πράγματα, ἀλλὰ ὅτι ὑπάρχει κι' ἀπὸ τὸν λαγῶ δειλότερο ζῶο: ὁ βάτραχος· κι' αὐτὴ θὰ ἦταν ἡ ὑπερβολὴ πάνω στὴν προηγούμενη. Στὴν τρίτη περίπτωση ἡ ὑπερβολὴ εἶναι μειωτική: ἡ λακωνικὴ ἐπιστολή, αὐτὴ πού τυλίγεται πάνω στὴ σκυτάλη, πιάνει ἐλάχιστη ἔκταση· αὐτὸ εἶναι ὑπερβολή· σκέψου ἔμως κι' ἓνα χωράφι πού ἔχει χῶμα λιγότερο ἀπὸ ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ καλύψει μιὰ τέτοια ἐπιστολή! αὐτὴ εἶναι ἐπιπεροβολή. Σύμφωνα μ' αὐτὰ οἱ συζυγίες θὰ εἶναι: *κουφότερον εἶναι (τοῦ) φελλοῦ, (τὴν) σκιάν, δειλότερον (τοῦ) λαγῶ, (τὸν) φρυῶνον, ἐλάτιω κλπ.*

Ἐὰς ἴδομε ἔμως πῶς αὐτὰ οὐμβιθάζονται μὲ ὅσα εἶπε ὁ Στράβωνας γιὰ τὰ ποτάμια καὶ γιὰ τὸν Νεῖλο (1,36): *ὁ ποιητὴς τοίνυν διαιπετέας καλεῖ τοὺς ποταμούς, οὐ τοὺς χειμάρρους μόνους, ἀλλὰ καὶ πάντας κοινῶς, ὅτι πληροῦνται πάντες ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων· ἀλλὰ τὸ κοινὸν ἐπὶ τῶν κατ' ἐξοχὴν ἴδιον γίνεται. ἄλλως γὰρ τὸν χειμάρρουν ἀκούοι τις διαιπετῆ καὶ ἄλλως τὸν ἀέναον. καὶ καθάπερ εἰσὶ τινες ὑπερβολαὶ ἐπὶ ὑπερβολαῖς, ὡς τὸ κουφότερον εἶναι φελλοῦ σκιάν (διατηρῶ τὴ γραφὴ τοῦ χειρ.), δειλότερον δὲ λαγῶ φρυῶνον (εἰσάγω τὴ διόρθωση), ἐλάτιω δ' ἔχειν γῆν τὸν ἀγρὸν ἐπιστολῆς λακωνικῆς, (βάζω κόμμα ἀντὶ τῆς ἄνω τελείας τοῦ ἐκδότη) οὕτως ἐξοχῆ ἐπὶ ἐξοχῆ συνιρέχει ἐπὶ τοῦ διαιπετῆ τὸν Νεῖλον λέγεσθαι. ὁ μὲν γὰρ χειμάρρους ὑπερβέβληται τοὺς ἄλλους ποταμούς τῷ διαιπετῆς εἶναι. ὁ δὲ Νεῖλος καὶ τοὺς χειμάρρους ἐπὶ τοσοῦτον πληρούμενος καὶ πλήθους καὶ χρόνου. ὥστ' ἐπεὶ καὶ γνώριμον ἦν τὸ πάθος τοῦ ποταμοῦ τῷ ποιητῆ, . . . καὶ κέχρηται τῷ ἐπιθέτῳ τοῦτω κατ' αὐτοῦ, οὐκ ἄλλως λεκτέον ἢ ὡς εἰρήκαμεν. Ὁ χειμάρρος λοιπὸν μὲ τὸ νὰ εἶναι διαιπετῆς, μὲ τὸ νὰ δέχεται δηλαδὴ νερὰ τῆς βροχῆς, ξεπερνᾷ τὰ ἄλλα ποτάμια. Ὁ Νεῖλος ἔμως ξεπερνᾷ καὶ τοὺς χειμάρρους καὶ τοὺς ἄλλους ποταμούς ἐπειδὴ ἔχει τόσο νερὸ καὶ ἐπὶ πλέον εἶναι καὶ διαιπετῆς. Αὐτὴ λοιπὸν εἶναι «ἡ ἐξοχῆ ἐπὶ ἐξοχῆ καὶ ἡ ὑπερβολὴ ἐπὶ ὑπερβολῆ».*

Ἐλπίζω πῶς μ' αὐτὰ τελειώνει ὀριστικὰ τὸ ζήτημα. α) Ἀποκαθιστοῦμε τὴν παράδοση στὸ πρῶτο ζευγάρι ὑπερβολῶν φελλοῦ-σκιάν β) διατηροῦμε τὴ συντακτικὴ διάταξη, ὅπως ἤθελε ὁ κ. Καψωμένος, μὲ τὸ δεύτερο ζευγάρι λαγῶ-φρυῶνον. Νομίζω πῶς ἡ διάσπαση τῆς συμμετρίας στὴν τρίτη σύζευξη ἀφελίεται καὶ στὴ διαφορετικὴ τῆς ὑφῆς (μειωτικῆ) καὶ στὸ ὅτι, μὲ τὴν προσθήκη τοῦ ἐπιθ. προσδιορισμοῦ *Λακωνικῆς*, ἡ *clausula* ἔπρεπε νὰ πάρη διαφορετικὸ ρυθμὸ (— — — / — — —), πού τοῦ ἔκλεινε ἀρμονικότερα τὴ φράση.

ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΜΑΒΙΛΗ

Ἄρκετὲς ἐπιστολὲς τοῦ Μαβίλη ἔχουν ἔρθει στὴ δημοσιότητα ἴσαμε τώρα· κάποιες, πολὺ σημαντικὲς, στὴν ἐκδοσὴ Ἀλεξανδρείας τῶν Ἔργων τοῦ ποιητῆ, κι' ἄλλες ἀκόμα σὲ διάφορα περιοδικά, χωρὶς ὅμως νὰ λείπουν ἀπὸ τίς τελευταῖες καὶ μερικές, πού ἔτσι καθὼς ἀναφέρονται σὲ ὄχι σπουδαῖα περιστατικά, δὲ θᾶταν καὶ μεγάλη παράλειψη ἂν δὲν εἶχαν καθόλου ἀνακοινωθῆ¹. Κι' ἔλες αὐτὲς οἱ σκόρπιες ἐδῶ κι' ἐκεῖ ἐπιστολὲς δὲν ἔχουν δημοσιευτῆ, τουλάχιστο οἱ σπουδαιότερες, συγκεντρωμένες. Λείπουν ἀκόμα κι' ἀπὸ τὴν τελευταία ἐκδοσὴ τῶν ἔργων τοῦ ποιητῆ, τὴν καμωμένη ἀπὸ τὸν Μ. Περάνθη, μ' ὄλο πὺ ἐπιγράφεται «Ἄπαντα» Μαβίλη².

Ἐπάρχουν βέβαια ἄρκετὲς διαφωνίες σχετικὰ μὲ τὴ δημοσίευση ἐνὸς κειμένου συγγραφέα, πὺ δὲν τὸ εἶχε ὁ ἴδιος προορίσει γιὰ τὸ πολὺ κοινό. Περισσότερες ἀκόμα γιὰ γράμματα πὺ ἔχουν σταλῆ σὲ ἰδιῶτες. Ὅποιος τυπώνει τέτοιας λογῆς ἐπιστολὲς, γράφει ὁ Χάινε στὰ Ἀπομνημονεύματά του, γίνεται ἐνοχος προδοσίας κι' ἀξίζει τὴν περιφρόνηση. Καὶ γιὰ τὴ δημοσίευση στὰ «Γράμματα» τῆς Ἀλεξανδρείας τοῦ 1913 μερικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μαβίλη πρὸς τὸν Α. Κεφαλληνό, πὺ γράφτηκαν δταν ὁ πρῶτος ἦταν ἀκόμα φοιτητῆς στὸ Μόναχο, εἶχε ζωηρὰ

¹ Τέτοιες εἶναι κι' ὄλες σχεδὸν οἱ ἐπιστολὲς τοῦ ποιητῆ, πὺ κατὰ παραχώρηση τοῦ Μ. Σιγούρου δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν Φ. Κ. Μπουμπουλίδη, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Λορέντσου Μαβίλη πρὸς τὸν Σπυρ. Θεοτόκην. Παρνασσός, περίοδος δευτέρη, 2 (1960) 309-320. Ἡ μόνη ἀξιοπρόσεχτη εἶναι ἡ τελευταία, σ. 316-317. Ἦταν ὄμως γνωστὴ, ἀφοῦ πρὶν ἀπὸ χρόνια πολλὰ εἶχε δημοσιευτῆ, ἀλλὰ μὲ κάποιες παραγνώσεις καὶ τὴ διαγραφὴ ἀκόμα πέντε λέξεων ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ ὅπου ἀνακοινώθηκε. Βλ. Φ. Μιχαλόπουλου, Λορέντσος Μαβίλης. Ἐνα ἀνέκδοτο γράμμα του, Ν. Ἐστία 24 (1938) Χριστουγ. τεῦχ. 68. Ἀπὸ τίς παραπάνω ἐπιστολὲς, ἡ τέταρτη τουλάχιστο (σ. 313), ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴ δημοσιευμένη φωτοτυπία της, δὲν ἔχει ἀντιγραφτῆ μὲ ὄλη τὴν ἀπαιτούμενη ἀκρίβεια. Ἄς σημειώσουμε πὺς ἡ ἀρχὴ τοῦ προλόγου τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν εἶναι παρμένη ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ ἴδιου συγγραφέα. Λορέντσος Μαβίλης, Ἀθ. 1954, σ. 36. Μονάχα πὺ εἶναι διορθωμένη σύμφωνα μὲ κάποια ὑπόθεσίν μου σὲ μιὰ κριτικὴ γι' αὐτὴν τὴν ἐργασία. Βλ. Χ. Γ. Σακελλαριάδη, Ὁ Μαβίλης, ἕνας κριτικὸς του κι' ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθ. 1957, σ. 13. Στὴν ἴδια κριτικὴ, σ. 25, ὅπου 2, ἀναφέρω γιὰ τὴν ὕπαρξη αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν, πὺ παρουσίας κατόπιν ὁ κ. Μπουμπουλίδης.

² Κι' ὄμως ἡ πρώτη ἐπιτροπὴ πὺ σχηματίστηκε τὸ 1913 ἀπὸ τὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὅμιλο γιὰ νὰ ἐκδοθοῦν τὰ «Ἄπαντα» τοῦ Μαβίλη, δημοσίεψε εἰδοποίηση, ὅπου παρακαλοῦσε ὄσους εἶχαν γράμματά του νὰ τῆς τὰ στείλουν γιὰ νὰ περαστοῦν στὴν ἐκδοσὴ. Βλ. περ. Ὁ Νουμάς 10 (1913) 38. Ἡ εἰδοποίησις τούτη δημοσιεύτηκε καὶ σ' ἄλλα φύλλα τοῦ Νουμά. Ἡ ἐκδοσὴ ὄμως δὲν πραγματοποιήθηκε, ὅπως δὲν ἐγίνε καὶ τὸ φιλολογικὸ μνημόσυνο, πὺ ὁ ἴδιος Ὅμιλος εἶχε ἀναγγελεῖ προηγουμένως ὅτι θὰ ἔκανε γιὰ τὸν ποιητῆ. Βλ. Ὁ Νουμάς 10 (1912) 532.

διαμαρτυρηθῆ ὁ παλιὸς του φίλος Ἡλίας Πανταζόπουλος, ἐξηγώντας γιὰ ποιὸ λόγο ἀρκετὲς φράσεις ποὺ ὑπῆρχαν ἐκεῖ, σχετικὲς μὲ κάποια ἐρωτικὰ ἐπεισόδια, θὰ μπορούσαν νὰ συγχύσουν καὶ νὰ παραμορφώσουν τὴν εἰκόνα τοῦ ποιητῆ. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο προσπάθησε ν' ἀποκαταστήσει τὴν ἀλήθεια, κι' ἔτσι μᾶς χάρισε τὴν τόσο διαφωτιστικὴ σκιαγραφία τοῦ Μαβίλη, τῆς εὐγενέστερης, καθὼς τονίζει, προσωπικότητας ποὺ ἀπάντησε στὴ ζωὴ του¹. Ὅμως, πάρα πολλές ἐπιστολὲς τοῦ Κερκυραίου ποιητῆ (ὅπως ἄλλωστε κάθε ἄλλου διαλεχτοῦ λογοτέχνη) μᾶς εἶναι πολὺτιμες, γιατί, καθὼς δὲν εἶναι οὔτε ποιήματα οὔτε ὁποιοδήποτε ἄλλο εἶδος λογοτεχνικό, παρουσιάζουν, ἀπὸ τὴν ἀνεπίσημη πλευρὰ τῆς, αὐτοῦσια τῆ ζωῆ τοῦ ἀνθρώπου, τὴ φωτίζουν ἴσαμε τὰ πρὸς κρυφὰ τῆς βάρθης.

Ὅπως δὴποτε, ἐκτὸς ἀπὸ τίς δημοσιευμένες ἐπιστολὲς τοῦ Μαβίλη, ὑπάρχουν κι' ἀνέκδοτες ἀκόμα. Μερικὲς (τὴν πληροφορία τὴν ὀφείλω στὸν Γ. Κατοίμπλη) πρὸς τὸν Παλαμᾶ, κι' ἄλλη μία πρὸς τὸν ἐβραϊολόγο Μ. Καίμη². Στὴ μελέτη ἐξ ἄλλου «Ὁ Μαβίλης, ἕνας κριτικὸς του κλπ.», δ. π. σ. 25, σημειώνω τὰ ὀνόματα διαφόρων προσώπων μὲ τὰ ὁποῖα ἀλληλογραφοῦσε ὁ ποιητῆς, χωρὶς ν' ἀνακοινωθοῦν οἱ σχετικὲς ἐπιστολές. Πολὺ πιθανὸ λοιπὸν κι' ἄλλες νὰ ἔχουν σωθῆ ἀκόμα, ὅπως βρέθηκε κι' ἡ παρακάτω, στὸ ἀρχεῖο ἐνδὸς θείου μου, τοῦ στρατηγοῦ Τηλέμαχου Ι. Καράκαλου, στενοῦ φίλου τοῦ ποιητῆ, ἀπὸ τότε ποὺ ὁ πρῶτος, ἀνθυπολοχαγὸς ἀκόμα τοῦ πυροβολικοῦ, ὑπηρετοῦσε στὴν Κέρκυρα, πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1897. Ἐκείνη μάλιστα τὴν ἐποχὴ ὁ Καράκαλος, μαζί μὲ τὸν τότε λοχαγὸ τοῦ μηχανικοῦ Κωνσταντῖνο Καλάρη, τὸν κατόπι διοικητῆ τῆς 4ης Μεραρχίας στοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, εἶχε προταθῆ ἀπὸ τὸν Μαβίλη γιὰ μάρτυρας, ὅταν ὁ ποιητῆς ἐκάλεσε σὲ μονομαχίαν τὸν Γ. Μουρούζη γιὰ κάποιαν ἐναντίον του προσβλητικὴ φράση τοῦ τελευταίου. Καθὼς ὅμως μᾶς διηγεῖται ὁ Καράκαλος³, γνωστὸς τότε γιὰ τὴν δεισιτεσία του καὶ

¹ Ἡλία Πανταζόπουλος, Λαυρέντιος Μαβίλης. Παλαιὰ ἀναμνήσεις, Ν. Ἑστία 14 (1933) Χριστογ. τεῦχος 87-91.

² Ὁ κ. Τζούλιος Καίμης, γιὸς τοῦ Κερκυραίου αὐτοῦ φίλου τοῦ ποιητῆ, μ' ἐπληροφόρησε πῶς τοῦτη τὴν ἐπιστολή, ὅπου ὁ ποιητῆς κατέκρινε τὴ μετάφραση τῆς Ἰλιάδας ἀπὸ τὸν Πάλλη, τὴν εἶχε στείλει στὴν ἐκθεση Τύπου ποὺ διόργάνωσε τὸ 1928 ὁ Π. Καλογερίκος, χωρὶς ὅμως νὰ τοῦ ἐπιστραφῆ. Παρ' ὅλες τίς προσπάθειές μου δὲν μπόρεσα ἀκόμα νὰ τὴ θρῶ.

³ Βλ. Τάνου Κέλμα [=Τηλ. Καράκαλος], Ἡ ἀληθὴς σκιαγραφία τοῦ Γ. Μουρούζη ἀπὸ φίλου του καὶ συγκατοικόν του, ἐφ. Ἀκρόπολις 9, 10 καὶ 11 Φεβρ. 1907. Στὴ μελέτη «Ὁ Μαβίλης, ἕνας κριτικὸς του κλπ.», δ. π. σ. 25, ἀναφέρω πῶς γι' αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο ὑπάρχουν καὶ τ' ἀκόλουθα ἄρθρα: Κ. Πασαγιάννη. Ἀπὸ τὴ ζωῆ τοῦ Λορέντσου Μαβίλη, περ. Γράμματα 2 (1913) 68. Δ. Γατόπουλου, Τέσσαρα ἱστορικὰ ἐπεισόδια τοῦ θρυλικῦ ἱλάρχου Γ. Μουρούζη, περ. Ἀθῆναι, μηνιαία ἐκδ.

σ' άλλες μονομαχίες που ἐπρόκειτο νὰ γίνουν, μὰ δὲν ἔγιναν χάρη στὴ μεσολάβησή του¹, κατόρθωσε νὰ συμφιλιώσῃ τοὺς δυὸ ἀντιπάλους, μ' ἀποτελεσμα νὰ ζητήσῃ συχώρεση ὁ Μουρούζης ἀπὸ τὸν Μαβίλην.

Δὲ στάθηκε ἕμως τοῦτο μονάχα τὸ περιστατικὸ ἢ ἀφορμὴ τοῦ φιλικοῦ συνδέσμου μεταξὺ Μαβίλην καὶ Καράκαλου. Γιατὶ ὁ νέος τότε ἀξιωματικὸς αὐτός, δημοτικιστικῆς καθὼς ἦταν κι' ἄνθρωπος πνευματικὸς², καὶ μὲ τὴν πρόσφατη ἄλλωστε αἵγλη τοῦ Ὀλυμπιονίκου (ἀγώνισμα σπάθης) στοὺς πρώτους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τοῦ 1896, ἀμέσως ἔβλεπε στὴν Κέρκυρα ἔγινε μὲ συμπάθεια δεκτὸς κι' ἀπὸ ἄλλους ἐκπροσώπους τοῦ λογοτεχνικοῦ τῆς κόσμου³, πρὸ πάντων ἕμως ἀπὸ τὸν Μαβίλην. Μὰ κι' ὁ Καράκαλος, μόλις πρωτογνώρισε τὸν ποιητὴ, τὸν συμπάθησε ζωηρὰ γιὰ τὴ μόρφωσή του, τὸ ἦθος του, τὴν ἀρχοντιά του. Ἐπήγγαινε μαζὶ

ἐφημερίδος Ἑλληνικὸν Μέλλον, τεύχ. 3, Δεκ. 1934, σ. 37-38. Τοῦ ἴδιου, Αἱ μονομαχίαι εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐφ. Καθημερινὴ 1 καὶ 2 Νοεμβρ. 1938. Σὲ τοῦτα ἄς προστεθῇ Τοῦ ἴδιου, Εἰς τὰ πεδία τῆς τιμῆς, ἐφ. Πατρίς 14 Ἰουλ. 1929 κέ. Ἐς σημειώσομε πὼς ὁ Μ. Περάνθης στὴν ἔκδοσιν τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Μαβίλην, σ. 49, ἀναγράφει πὼς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο δὲν ἔγινε στὴν Κέρκυρα, καθὼς ἀναφέρει στὴν παραπάνω μελέτη, ἀλλὰ στὰ Χανιά τῆς Κρήτης, τὸ 1897. Γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξῃ παραπέμπει στὴν ἐφ. Ἐστία 2 Μαρτ. 1911, ὅπου, κατὰ διήγησιν τάχα τοῦ Α. Ἀνδρεάδη, ἰστοροῦνται καὶ τ' ἀκόλουθα: Σ' ἕνα καφενεῖο τῶν Χανίων, ὅπου βρισκόταν ὁ Μαβίλης, μπήκε ἀξαφνα ὁ Μουρούζης κι' ἄρχισε νὰ παλληκαρεύεται. Τότε ὁ ποιητὴς «ἔβγαλε τὸ πιστόλι του (!), τ' ἄφησε στὸ τραπέζι καὶ διέταξε τὸν Μουρούζην νὰ φύγῃ, ὅπως καὶ ἔγινε». Καὶ ἐξακολουθεῖ ἡ διήγησις μὲ τὸν ἴδιον μυθιστορηματικὸν τρόπο. Στὸ ἐπόμενο ἕμως φύλλο τῆς ἴδιας ἐφημερίδας (3 Μαρτ. 1911), μὲ τὸν τίτλον «Ἡ πατρότης μιᾶς διηγήσεως» δημοσιεύθηκε ἐπιστολὴ τοῦ Ἀνδρεάδη, ὅπου ἐκφράζει τὴν κατάπληξή του, γιατί γράφτηκε πὼς αὐτὸς διηγῆθηκε τέτοιαι παραμυθολογίαι. Ἐπίσης στὴν ἴδιαν στήλην αὐτῆς τῆς ἐφημερίδας διαμαρτύρονται ὀξύτατα γιὰ τοῦτοις τίς ἀνακρίβειαι καὶ ὁ πολιτευτὴς Κ. Κουντουριώτης, καθὼς καὶ ὁ ἱλαρχος Πέτρος Μάνος, ὁ πατέρας τῆς Ἀσπασίας, τῆς συζύγου τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου. Τὸ περίεργον εἶναι πὼς ὁ Μ. Περάνθης καὶ τίς τρεῖς αὐτὲς ἐπιστολῆς, ὅπου διαψεύδονται τὰ γραφόμενά του, χωρὶς φαίνεται, νὰ τίς ἔχη διαβάσει, τίς σημειώνει στὴ σ. 49 τῆς ἔκδοσός του τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Μαβίλην. Τίς παραπάνω ἀναλήθειαι τῆς Ἐστίας σχολιάζει εἰρωνικὰ καὶ ὁ Κ. Πασαγιάννης στὴ μελέτη «Ἀπὸ τῆ ζωῆ τοῦ Α. Μαβίλην», Γράμματα, β. π., σ. 68. Κι' ὅμως ὁ Μ. Περάνθης καὶ τούτῃ τῇ μελέτῃ πολλὰς φορὰς τὴν ἀναφέρει στὴν ἔκδοσιν τῶν «Ἀπάντων» τοῦ ποιητῆ.

¹ Βλ. σχετικὰ Δ. Γατόπουλου, Εἰς τὰ πεδία τῆς τιμῆς, ἐφ. Πατρίς β. π.

² Μερικὰς λεπτομέρειαι γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ σταδιοδρομίαν τοῦ Καράκαλου (1866-1951) βλ. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. τ. 13, 1930, σ. 797-798, στὴ λ. Καράκαλος Τηλέμαχος. Στὰ συγγράμματά του ποὺ ἐκεῖ σημειώνονται ἄς προστεθοῦν: Μελέτη περὶ τῆς εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν εἰσαγωγῆς τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων, τεύχος Α', Ἀθ. 1900. Στρατιωτικαὶ ἀναμνήσεις ἐκ Σουηθίας, Ἀθ. [1903].

³ Στὸ ἀρχεῖο τοῦ Καράκαλου σώζονται ἐνδιαφέρουσες ἐπιστολῆς τοῦ Γ. Καλογόρου καὶ ἄλλων Κερκυραίων διανοουμένων.

του σὲ μακρινούς περιπάτους, τὸν ἄκουγε ν' ἀπαγγέλλη τὰ σονέττα του (καθὼς μοῦλεγε τᾶγραφε μὲ μόχθο πολύ), κι' ὅπως τὸ δείχνει ἡ παρακάτω ἐπιστολή, ἡ μόνη ποὺ σώθηκε ἀπὸ τὴν πυκνὴ ἀλληλογραφία ποὺ εἶχαν κατόπι, τοῦ διάβαζε κι' αὐτὸς τὰ δικά του ποιήματα. Γιατὶ παράλληλα μὲ τὴν ποικίλη συγγραφικὴ του ἐργασία, ἀπὸ παιδὶ σχεδὸν ἀκόμα, εἶχε παρουσιάσει ὁ Καράκαλος καὶ ἀρκετὴ ποιητικὴ παραγωγή. Δημοσίευε στίχους, σὲ διάφορα περιοδικά, ὅπως στὴν «Ἑβδομάδα» μὲ ὑπογραφή *Τίκ*, τ' ἀρχικὰ δηλ. γράμματα τοῦ ὀνοματεπωνύμου του, κατόπι στὸ «Νουμᾶ» καὶ στὰ «Παναθήναια», κι' ἓνα του ἑξαμετρο δρᾶμα, τὴν «Τατιανή» (βρίσκεται ἀκόμα τὸ θεατρικὸ τῆς πρόγραμμα), τὸ εἶχε παίξει ἡ Εὐ. Παρασκευοπούλου τὸν Ἰούλιο τοῦ 1896. Ἦταν ἀκόμα ταχτικὸς συνεργάτης στὴν ἐφημερίδα Ἀκρόπολις (1906-1908) μὲ ἄρθρα κυρίως πολιτικά, ὅλα ἀνυπόγραφα, καθὼς καὶ σ' ἄλλες ἐφημερίδες, μὲ τὸ ψευδώνυμο πάνω ἀπ' ὅλα *Τάνος Κέλμας*. Τὴν ἐποχὴ λ.χ. τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέα τῆς Δανίας Χριστιανοῦ τοῦ Θ', πατέρα τοῦ βασιλέα Γεωργίου Α', ἔγραψε στὴν «Ἐστία», 18-27 Ἰανουαρίου 1906, ἐνδιαφέρουσες ἀναμνήσεις γιὰ τοῦτον, καθὼς καὶ τὸ αὐλικὸ περιβάλλον τῶν ἀνακτόρων τῆς Κοπεγχάγης, ὅπου δεκαπέντε ἡμέρες εἶχε φιλοξενηθῆ τὸ χειμῶνα τοῦ 1902. Στὰ κατάλοιπά του ἐξ ἄλλου ὑπάρχουν καὶ πολλὰ του ἀνέκδοτα ποιήματα (ἓνα σονέττο ἀπὸ τούτα εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Μαβίλη), ποὺ πρόκειται σύντομα νὰ ἐκδοθοῦν, καθὼς μ' ἐπληροφόρησε ὁ γιὸς του κ. Λεωνίδας Καράκαλος. Ὁ ἴδιος ἔθεσε στὴ διάθεσή μου καὶ τὸ πλούσιο ἀρχεῖο τοῦ πατέρα του. Κι' ἀπὸ ἐδῶ τοῦ ἐκφράζω τίς εὐχαριστίες μου γι' αὐτὴ του τὴν προθυμία, κι' ἀκόμα γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μαβίλη, ποὺ, κρατώντας πιστὰ τὸ ὀρθογραφικὸ σύστημά του, τὴν ἀνακοινώνουμε δλόκληρη, μ' ὅλο ποὺ ἡ ἀρχὴ τῆς, ἔτσι καθὼς δὲν ἔχει γενικότερο ἐνδιαφέρον, θὰ μπορούσε ἴσως νὰ παραλειφθῆ: Μὰ κι' ἐκεῖ σχετικὰ καὶ μὲ τὸ ὕφος, τὴ γλώσσα, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπιστολῆς, παρουσιάζεται καθαρὰ ἡ προσωπικότητα τοῦ Κερκυραίου εὐπατρίδη ποιητῆ.

Κέρκυρα 9 Μαΐου 1905

Ἀγαπητὲ Τηλέμαχε!

Ἄμα ἔλαβα τὸ καλὸ Σου γράμμα ἐρώτησα τὸν Κεφαλληνό¹ πληροφοροῖες γιὰ τὸ Γυμναστικὸ Σύλλογο κλπ. σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία

¹ Ἀνδρέας Κεφαλληνός (1856-1943), λόγιος Κερκυραῖος, γνωστὸς κυρίως γιὰ τὴ μετάφραση τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Gessner καὶ μερικῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸ μεγάλο ἰνδικὸ ποίημα «Ραμαγιάννα». Ἀφοῦ ἐσπούδασε δέκα χρόνια στὴ Φλωρεντία καὶ στὸ Μόναχο, ὅπου ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ τὴν ἰνδικὴ φιλολογία, διηρέτησε στὴν Ἀθήνα ὡς καθηγητὴς καὶ κατόπι στὴν Κέρκυρα γυμνασιάρχης ἀπὸ

Σου. Μοῦ 'πε πῶς ὁ Σύλλογος ὑπάρχει, πῶς τὸ Γυμναστήριο εἶναι ἔτοιμο καὶ πῶς ἀγοράστηκαν καὶ ὄλα τὰ ἀναγκαῖα. Μονάχα μικρὰ πράματα λείπουν· κάποιος ἐργολάβος δὲν παραδίνει καὶ τοῦ φέρουν δυσκολία στὴν πληρωμὴ οἱ ἀντίθετοι (τοῦ κόμματος τῶν ἐργολάβων) ποῦ εἶναι τώρα στὰ πράματα.

Ἔλα αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλὰ μπορεῖς νὰ μάθῃς ἀπὸ τὸν Σακελλαρόπουλο· διευθυντὴ τοῦ Διδασκαλείου καὶ πρόεδρο τοῦ Γυμν. Συλλ. Αὐτὸς θὰ σοῦ γράψῃ καὶ γιὰ τὴν ἀντιπροσωπεῖα ποῦ σ' ἐνδιαφέρει*. Ἐγὼ σκέψεις μαζί του δὲν ἔχω γιὰ νὰ τὸν ἐρωτήσω.

Μ' εὐχαρίστησέ μου πολλὴ ἐδιάβασα τὰ χαριτωμένα ποιήματά σου στὰ «Παναθήναια»¹. Ἐκεῖνο τῆς πεταλούδας στὸ πηγάδι τὸ θυμόμουνα. Ἐλπίζω νὰ ἰδῶ κι' ἄλλα δικά σου γλήγωρα. Μὴν ἐγκαταλείψῃς ὁμως πρὸς θεοῦ τὸ «Νουμᾶ»!² Ὅσα ἐλατιώματα κι' ἂν ἔχῃ, εἶναι τὸ μόνο ὄργανο τῆς Ἰδέας. Μὲ τὸν αἰσχροὺ πόλεμο ποῦ ἔστησαν τῆς Ἀλήθειας ἢ ἀμάθεια καὶ ἢ κακοθήθεια, χρειάζεται νὰ ὑπάρχῃ κ' ἕνα φύλλο ποῦ νὰ συγκεντρῶνῃ τὴ δύναμη ὄλων τῶν σκόρπιων φίλων τῆς Δημοτικῆς κάθε σχολῆς καὶ νὰ χρησιμεύῃ καὶ ὡς φωνήριον γιὰ τοὺς νέους ποῦ βγαίνουν ὄλοένα. Ἐνα τέτοιο φύλλο ἀπαιτεῖ πολλὰς θυσίας καὶ ἂν πάψῃ νὰ βγαίνει δύσκολα πάλε καὶ ὅσπερα ἀπὸ χρόνια μπορεῖ νὰ ξανάβγῃ ἄλλο ὁμοιο. Ἡ δύστυχη ἢ «Τέχνη» ἄνοιξε τὸ δρόμο· ἐπῆρε ὄλες τὲς κατάρους καὶ βροσιὰς ἀπάνου τῆς,³ ἀλλὰ κατόπι τῆς ὁ «Διόνυσος» καὶ τώρα ὁ

τὸ 1899 ἕως τὸ 1910. Πρὸς αὐτὸν ὁ Μαβίλης, φίλος του στενός, εἶχε γράψῃ ἀπὸ τὸ Μόναχο ἐκείνες τίς ἐπιστολές, ποῦ γιὰ τὴ δημοσίευσή τους διαμαρτυρήθηκε ὁ Ἡλ. Πανταζόπουλος, ὅπως ἀναφέρουμε στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς ἀνακοίνωσης.

¹ Μιχ. Σακελλαρόπουλος (1851 - 1928), παιδαγωγός, γιὸς τοῦ ἀρχαιολόγου Κωνστ. Σακελλαρόπουλου. Ἐσπούδασε φιλοσοφία καὶ παιδαγωγικὰ στὴ Γερμανία, καὶ, μόλις γύρισε στὴν Ἑλλάδα, διορίστηκε διευθυντὴς τοῦ Διδασκαλείου Κερκύρας.

² Ὁ Καρακάκος ἐνεργῶς πολὺ γιὰ τὴ διάδοση τῆς γυμναστικῆς στὴν Ἑλλάδα. Ἡ Κυβέρνηση τὸ 1899 τὸν ἔστειλε γιὰ νὰ σπουδάσῃ στρατιωτικὴ γυμναστικὴ στὴ Γαλλία, ὅπου ἐφοίτησε στὴ σχολὴ τῆς Joinville. Ἐκεῖ ἐπῆρε καὶ τὸ μεγάλο μετᾶλλιο. Κατόπι, γιὰ νὰ τελειοποιήσῃ τίς σπουδές του, στάλθηκε στὴ Σουηδία καὶ τὴ Γερμανία.

³ Πρόκειται γιὰ τὰ ποιήματα «Ἄστρα», «Σύννεφα», «Ψυχὴ», «Κύματα», ποῦ, μὲ τὸ ψευδώνυμο Τάνος Κέλμας, εἶχε δημοσιεύσει ὁ Καρακάκος στὸ περ. Παναθηναϊκὰ 9 (1904 - 1905) 356.

⁴ Δὲν μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω μὲ ποῖο ψευδώνυμο ἔγραψε ὁ Κ. στὸ «Νουμᾶ».

⁵ Ὁ Μαβίλης κάνει ἐδῶ ὁπαινεγμὸ καὶ γιὰ τὴν καυστικὴν σάτιρα πολλῶν χρονογράφων ἐφημερίδων σχετικὰ μὲ τὰ σονέττα του (κυρίως τὸν «Ἄνεμόμυλο») ποῦ δημοσιεύτηκαν στὸ περ. Τέχνη. Γι' αὐτὰ τὰ περιπαίγματα βλ. Κ. Χατζόπουλου, Ἔγγραφα ἀπ' τὴν καταστροφὴ, Ὁ Νουμᾶς χρ. 9, 3 Ἀπρ. 1911, σ. 211. Στ. Δάφνη [=Θρ. Ζωϊόπουλου], Τὰ σονέττα τοῦ Μαβίλη, ἐφ. Ἀθήναι 4 Δεκ. 1912, σ. 1. Κ. Πασαγιάννη, Ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Α. Μαβίλη, περ. Γράμματα, δ.π., 29 καὶ σ. 33-34.

«Νουμᾶς» (στὸν τρίτο χρόνο του) ἐμπῆκαν στὴ χαλάσιτρα ποῦ ἄνοιξε ἐκείνη καὶ τοῦτος ὁ δεύτερος βασιεῖται καλὰ μὲ τὴ σημαία ψηλά. Τὸ ξέρω πῶς δὲν συμφωνεῖς μὲ πολλὰ ποῦ λέγονται αὐτοῦ καὶ πῶς πολλὰ εἶναι καὶ τοῦ διξιμιοῦ ἀπ' ὅσα δημοσιεύονται ἐκεῖ. Νομίζω πῶς αὐτὰ εἶναι ἀναπόφευκτα· τὸ κυριώτερο εἶναι νὰ ὑπάρχη τὸ φύλλο ποῦ νὰ διαλαλή τὴν Ἀλήθεια· τὰ ἄλλα θάρθουν μόνα τους κατόπι.

Σὲ φιλῶ
ὁ φίλος Σου
Λορ. Μαβίλης

Τὸ πιὸ ἀξιοπρόσεχτο μέρος τῆς ἐπιστολῆς ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου ὁ ποιητὴς ἐπαινεῖ τὸ «Νουμά» γιὰ τὸν ἀγῶνα του σχετικὰ μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς. Γιὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο, πρὶν ἀπὸ ἕνα χρόνο ἀπάνω - κάτω, εἶχε καὶ πάλι ἐγκωμιάσει τὸ διευθυντὴ τοῦ παραπάνω περιοδικοῦ Δ. Ταγκόπουλο, στέλλοντάς του μιὰ συγχαρητήρια ἐπιστολή¹, χαρακτηριστικὴ γιὰ τοὺς κάπως υπερβολικοὺς του ἐπαίνους, μὰ καὶ γιὰ τὴ μεγάλη του πάνω ἀπ' ὅλα μετριοφροσύνη. Ἀρνιόταν τοῦ Ταγκόπουλου νὰ συνεργαστῆ μὲ τὸ «Νουμά», γράφοντάς του κοντὰ στ' ἄλλα: «Σᾶς ἀπαντῶ πῶς δὲν σκοπεύω ἀκόμα νὰ θγῶ στὴ δημοσιότητα μὲ τὸνομά μου καὶ πῶς μὲ τὴν πρόοδο ποῦ ἔγινε καὶ στὴ γλώσσα καὶ στὴν Τέχνη οὔτε μὲ δίχως ὄνομα μπορῶ νὰ βγάλω τὰ φτωχὰ μου συνθέματα, ποῦ ἀκόμη μοῦ μένουν ἀπὸ ἄλλη προγενέστερη ἐποχὴ». Ὅμως, λίγο καιρὸ κατόπι, τότε ποῦ ἕνα παλιό του σονέττο, χωρὶς νὰ τὸ στείλῃ ὁ ἴδιος, ξαναδημοσιεῦτηκε στὸ «Νουμά» μὲ λάθη τυπογραφικά, ὁ Μαβίλης, ἔτσι καθὼς τοῦ βαρυφάνηκε γιὰ τοῦτο, ἔγραψε σ' ἕνα φίλο του μιὰν ἄλλη ἐπιστολὴ μὲ πολλὰς κατηγορίες καὶ περιφρονητικὰς ἐκφράσεις ἐναντίον τοῦ Ταγκόπουλου καὶ τοῦ περιοδικοῦ του². Αὐτὸς ὅμως ὁ θυμὸς του στάθηκε παροδικός, ἀφοῦ, πέντε μονάχα μῆνες ὕστερα ἀπὸ τὴν παραπάνω ἐπικριτικὴ ἐπιστολή, πάλι καὶ τώρα τὸν παινεύει τὸ «Νουμά», ἀφοῦ τοῦτος, καθὼς τονίζει, εἶχε ἀπομείνει τὸ μοναδικὸ πιὰ καταφύγιο τῶν ὀπαδῶν τῆς δημοτικῆς. Καὶ γι' αὐτὸν ἀκόμα τὸ λόγο ἀξιζε, νομίζω, νὰ δημοσιευτῆ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ποιητῆ πρὸς τὸν Καρακάλο.

Χ. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ

¹ Βλ. Π. Δ. Ταγκόπουλου, Δασκαλισμὸς καὶ Δημοτικισμὸς. Γράμματα ἀπὸ τὴν Α' περίοδο τοῦ «Νουμά» (1904-1905), παρ. Ἑλληνικά Γράμματα 3 (1928) 649. Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει χρονολογία 22 Μαρτ. 1904.

² Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ, μὲ χρονολογία 6 Δεκ. 1904 δημοσιεῦτηκε στὸ ἄρθρο τοῦ Κ. Πασαγιάννη, Ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Δ. Μαβίλη, Γράμματα, β. π., σ. 26. Κάποιο ἀπόσπασμά της, ὅχι ὅμως πιστὰ ἀντιγραμμένο καὶ χωρὶς καθόλου νὰ σημειώνεται ὅτις ἡ χρονολογία τῆς ἐπιστολῆς, ὅτις ποῦ εἶχε τούτη δημοσιεῦτη, παραθέτει ὁ Μ. Περάνθης στὰ «Ἀπαντα» Μαβίλη, σ. 275.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ ΕΚ ΤΗΣ ΣΚΗΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ

1. Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1960 αἱ ἀστυνομικαὶ ἀρχαὶ Θεσσαλονίκης προέβησαν εἰς κατάσχεσιν εἰς βάρος τριῶν ἀτόμων ἀριθμοῦ τινὸς χειρογράφων κωδίκων, 33 ἐν συνόλῳ, διὰ τοὺς ὁποίους ὑπῆρχον σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι προήρχοντο ἐκ κλοπῆς κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα ἐκ μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Τὰ χειρόγραφα καταγραφέντα παρεδόθησαν ὑπὸ μεσεγγύησιν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὅπου φυλάσσονται μέχρι σήμερον, μὴ περατωθείσης εἰσέτι τῆς ἀνακριτικῆς διαδικασίας.

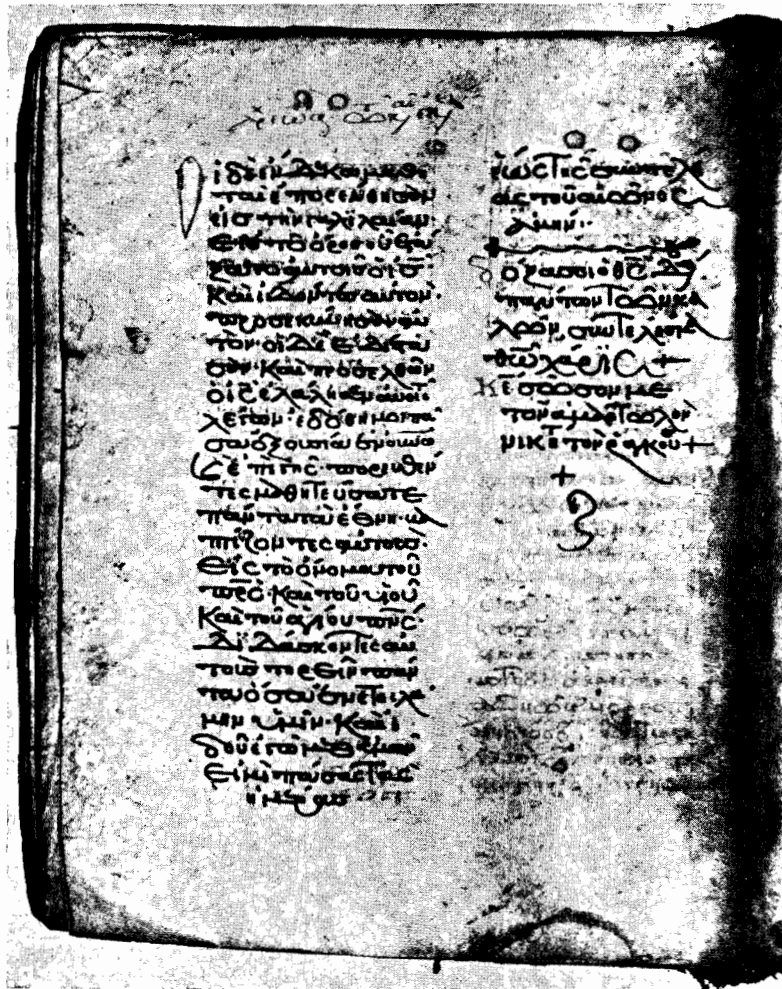
Τὸ πολυτιμότερον ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀσφαλῶς περγαμηνὸν Εὐαγγελιστάριον, 25 × 19 ἐκ., φφ. 230, εἰς δύο στήλας, τοῦ 13ου αἰῶνος, ἐσταχωμένον κατὰ τὸν βυζαντινὸν τρόπον καὶ φέρον ἀντὶ δέρματος ἐπένδυσιν ἀπὸ βαθύ κόκκινον βελούδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχουν μείνει ἀποτυπωμένα τὰ ἴχνη τῆς ἐκπεσούσης μεταλλίνης διακοσμῆσεως· ἡ ὀπισθία ξυλίνη πινακὶς τῆς σταχώσεως εἶναι ἀποκεκομμένη κατὰ τὸ ἤμισυ. Τὸ χφ φέρει ἐν τέλει τὸ ἀκλόουθον σημεῖωμα διὰ χειρὸς τοῦ βιβλιογράφου: *Τῶ συντελεστῇ | τῶν καλῶν Θ(ε)ῶ | χάρις: - | Τέλος ἤλειψεν ἡ βίβλος | αὐτῆ χειρὶ ξεοθῆσα | νικῆ(α) τοῦ ῥαγκούση*. Παρόμοιον σημεῖωμα εὐρίσκειται, ὁμοίως διὰ χειρὸς τοῦ βιβλιογράφου, καὶ ἐν φ. 123ν: *Δόξα σοι ὁ Θ(ε)ὸς δό(ξα) | πάντων τῶν κα | λῶν, συντέλεσμα | Θ(ε)ῶ χάρις. | Κ(ύρι)ε σῶσον με | τὸν ἁμαρτωλὸν | νικῆ(α) τὸν ῥαγκούση*. (Εἰκ. 1).

Ὁ βιβλιογράφος Νικήτας Ραγκούσης, ὃ δηλώσας εἰς τὸ σημεῖωμα τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ ὄχι καὶ τὸ ἔτος καθ' ὃ ἔγραψε τὸν κώδικα, εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστός. Ἀναφέρεται εἰς τὸν κατάλογον τῶν Vogel - Gardthausen ὡς γράψας κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1209 τὸν κώδικα τῆς μονῆς Βατοπεδίου ἀρ. 709 [νῦν 911] (Τέσσαρα Εὐαγγέλια). Προσθέτει μάλιστα ἐκεῖ εἰς τὸ ὄνομά του καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ νομικοῦ τῆς νήσου Ρόδου¹.

Ἄλλ' οἱ Vogel - Gardthausen ἀναγράφουν καὶ δεύτερον κώδικα τοῦ αὐτοῦ βιβλιογράφου: «Undatiert, Athos: Ἀνδρέου, 3 (συναξάριον)», παραπέμποντες εἰς τὸν Gregory, Textkritik I 758, No 579.

¹ Οἱ Vogel - Gardthausen γνωρίζουν τὸν κώδικα παρὰ τοῦ D. Serruys ἐν Rev. des Biblioth. 14 (1904) καὶ σημειώνουν τὴν ἐσφαλμένην ἐκεῖ ἀναγραφὴν τοῦ ἔτους ,σφιζ' ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ,σφιζ' . Βλ. σήμερον τὴν περιγραφὴν εἰς τὸν κατάλογον τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὑπὸ Σωφρ. Εὐστρατιάδου καὶ Ἀρχαδίου Βατοπεδίου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν 911. Ἀναγράφεται πλήρες τὸ βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα, καὶ ἐδῶ ὁμοῦ ἐσφαλμένως: ,εζνζ' (ἀλλὰ 1209).

Πράγματι ὁ Gregory ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω ἀριθμὸν, αὔξοντα τῆς ἀναγραφῆς τοῦ τῶν λειτουργικῶν Εὐαγγελίων (ἀλλ' εἰς σελ. 436 τοῦ Α' τόμου), δίδει τὴν ἀκόλουθον περιγραφὴν: «Athos, Andreas Γ'. 13. od. 14.

Εἰκ. 1. Εὐαγγελιστάριον Νικήτα Ραγκούση (φ 1230).

Jhdt, 25,3×19,3, Perg, 231 Bl, 2 Sp, 24 Z: *Evl* (Jo é Mt Lk σ-κ; aber nach μεγ. σάβ. stehen Mt Lk é); Pelagia Jo 8, 3-11. Von der Hand des Niketas τοῦ ῥαγκούση. G. 24. Aug. 1886». Ἐν παρα-

 περιγράφει τὸ Gregory με αὐτὴν που ἐδώσαμεν ὀλίγον παραπάνω, θὰ ἴδωμεν ὅτι χωρὶς καμμίαν ἀμφιβολίαν τὸ χειρόγραφον ποῦ περιεγράψαμεν εἶναι αὐτὸ τοῦτο τῆς ἀγιορειτικῆς σκῆτης τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, τὸ ὁποῖον εἶδεν ἐκεῖ ὁ Gregory τὴν 24ην Αὐγούστου 1886 καὶ περιέγραψεν εἰς τὸ βιβλίον του. Αἱ διαστάσεις εἶναι αἱ αὐταί, ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων ὁμοίως (230 ~ 231: διὰ τὴν διαφορὰν τοῦ ἑνὸς φύλλου βλ. κατωτέρω), εἰς δύο στήλας, 24 στίχοι κατὰ σελίδα. Σύμφωνος εἶναι: προσέτι καὶ ἡ σπανία διάταξις τῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν, ἧτοι τοῦ μὲν Ἰωάννου ὀλοκλήρου τῆς ἐβδομάδος (ε), τοῦ δὲ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ μόνον τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς (σ·κ), προσιθεμένων ὅμως μετὰ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ μεγάλου Σαββάτου τῶν περικοπῶν τῆς ἐβδομάδος τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ. (Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ μ. Σαββάτου λήγει ἐν φ. 123ν, ὅπου καὶ τὸ βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα ξ. ἀ. ἀκολουθεῖ ἐν φ. 124 νέον κεφάλαιον [καὶ ἐπίτιτλον κόσμημα] μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν: Ἀρχὴ τοῦ ἔθους τοῦ χρονικοῦ εὐαγγελίου). Τῆ β' τοῦ ἀγ. πν(εύματο)ς. Καὶ ἄνω ἐν τῇ ᾠφ ἐρυθρογράφως ἡ σημεῖωσις: Ἀρχὴ τοῦ καθημερινοῦ εὐαγγελίου).

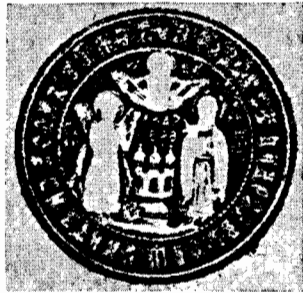
Ὡστε τὸ εἰς χεῖρας ἰδιωτῶν κατασχεθὲν περγαμηνὸν εὐαγγέλιον προέρχεται ἀναμφισβητήτως ἐκ τῆς ρωσικῆς σκῆτης τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, ἀπὸ τὴν ὁποίαν τόσα χειρόγραφα ἔχουν ἐξαφανισθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ τὰ ὑπόλοιπα πιθανῶς ἐκάησαν κατὰ τὴν μεγάλην πρόσφατον πυρκαϊᾶν τοῦ 1958¹. Περιέργως ὁ κώδιξ οὐδεμίαν σφραγίδα ἢ ἄλλην ἐνδείξιν φέρει, μαρτυροῦσαν τὴν προέλευσίν του. Ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει διότι ὁ παράνομος κάτοχος ἐφρόντισε ν' ἀφαιρέσῃ πᾶν ἶχνος τοιαύτης ἐνδείξεως. Ἀπέσπασε δηλ. βεβήλως τὸ πρῶτον καὶ τὸ τελευταῖον φύλλον (231), τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς θὰ ἔφερον τὴν σφραγίδα τῆς μονῆς ἢ καὶ ἄλλας ἐνδείξεις. Ἐμείνεν ὅμως τῆς καταγωγῆς τοῦ κώδικος ἐξωτερικὸν τεκμήριον ἢ ἀρίθμησις τῶν φύλλων διὰ χειρὸς (ὡς θὰ διαπιστωθῆ κατωτέρω) τοῦ βιβλιοθηκαρίου τῆς σκῆτης.

2. Τὸ Εὐαγγελιστάριον τοῦ Ραγκούση δὲν εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸ μόνον ἀπὸ τὰ κατεσχημένα χειρόγραφα ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν σκῆτην τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου. Καὶ ἐπειδὴ ὁ εἰς ἀπὸ τοὺς παρανόμους κατόχους εἶχε προμηθεύσει κατὰ τὸ 1958 εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης τέσσαρα χειρόγραφα, τῶν ὁποίων περιγραφὴν ἐδώσαμεν εἰς τὰ Ἑλλη-

¹ Βλ. *M. Richard*, Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs, Paris 1958, σελ. 42, καὶ *M. I. Μανούσκα*, χειρόγραφα καὶ ἔγγραφα τοῦ ἁγίου Ὁρους, Ἄθ. 1958, σελ. 9.

νικὰ 16 (1958-59) 236-238 (εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθ. 42-45 ἐκεῖ περιγραφόμενα), ἐξήτασα τὰ χφφ αὐτὰ προσεκτικώτερον καὶ διεπίστωσα τὰ ἀκόλουθα :

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 43 χάρτινον Εὐαγγελιστάριον τοῦ 15ου αἰῶνος φέρει εἰς τὸ παράφυλλον τῆς σταχώσεως τῆς ἀρχῆς δύο σλαβικά σημειώματα, τὰ ὅποια ἔχει ἀποσβέσει μεταγενεστέρα χεῖρ. Εἰς τὸ φ. 1 ὑπάρχει ἐπίσης διὰ μελάνης ἢ σημεώσεις ΠΡΙΟΒΡ. 1907 (= ΠΡΙΟΒΡΕΤΕΝΟ) = ἀποκτηθὲν 1907¹. Ἄλλὰ κυρίως ὑπάρχει, ὡς ἐδηλώθη καὶ εἰς τὴν ἀνωτέρω περιγραφὴν, στρογγύλη σφραγὶς (εἰκ. 2). Αὕτη φέρει εἰς τὸ κέντρον τὴν παράστασιν

Εἰκ. 2.
Σφραγὶς σκήτης Ἁγ. Ἀνδρέου.

δύο ὀρθίων ἁγίων ἐκατέρωθεν οἰκοδομήματος μὲ τρεῖς τρούλλους τοῦ γνωστοῦ κρομμυοειδοῦς ρωσικοῦ τύπου, ἐνῶ εἰς τὸ ἄνω μέρος παρίσταται ἐπὶ νέφους ἡ Παναγία (MP ΘΥ). Ὁ ἀριστερὰ ἰστάμενος ἅγιος προβάλλεται ἐπὶ σταυροῦ εἰς σχῆμα Χ, γνωστοῦ ὡς τοῦ «ἁγίου Ἀνδρέου», ὑπάρχει δὲ καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἡ ἐπιγραφὴ СВ АΠ | АНДР ПЕРВ (= ПЕРВОЗВАН) = ἁγ. Ἀπόστολος Ἀνδρέας Πρωτόκλητος· εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ ἄλλου ὀρθίου ἁγίου ὑπάρχει ὁμοίως ἡ ἐπιγραφὴ ПРП АНТ ВЛК = ὁσιος Ἀντώνιος ὁ μέγας.

Κυκλοτερώς περὶ τὴν κεντρικὴν αὐτὴν παράστασιν ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ:

Н. РУСК. СВ. АНДРЕЕВ. ОВЩ. СКИТА НА АΘОНѢ АΩΜΘ Γ.

(νέας ρωσικῆς ἁγ. Ἀνδρέου κοινοβιακῆς σκήτης ἐν Ἀθωνι 1849 ἔτ.). (Ἡ ἀνάγνωσις ἐγένετο μετὰ πολλοῦ κόπου, εἶναι ὁμοῦ, νομίζω, ἀσφαλῆς). Ἡ αὐτὴ σφραγὶς ἔχει ἀποτυπωθῆ καὶ εἰς τὸ τελευταῖον (249v) φύλλον τοῦ χειρογράφου. Ἡ μελάνη καὶ τῶν δύο σφραγίδων ἔχει χρῶμα κυανοῦν ἰδιαζόντως ἀνοικτόν.

Ἔχομεν ἐπομένως τὴν ἀσφαλῆ ἀπόδειξιν (κυριολεκτικῶς «ἐπισφράγισιν») τῆς προελεύσεως τοῦ χφ ἐκ τῆς ἐν Καρυαῖς ρωσικῆς σκήτης τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου· ἡ ἰδίᾳ σφραγὶς θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ἀποτυπωμένη

¹ Τὰ ρωσικά σημειώματα καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν σφραγίδων ἀνέγνωσεν ἡ πτυχιούχος τῆς φιλολογίας δ. Τατιανὴ Ντίκο, τὴν ὁποίαν καὶ ἀπὸ ἐδῶ θερμῶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν πρόθυμον βοήθειάν της. Συμπληρωματικῶς μὲ ἐβοήθησε καὶ ὁ κ. Νικόλαος Οἰκονομίδης τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Β. Ι. Ε., τὸν ὁποῖον ἐπίσης θερμῶς εὐχαριστῶ.

και εις τὸ ἀπεσχισμένον σήμερον πρῶτον και εις τὸ τελευταῖον φύλλον τοῦ Εὐαγγελισταρίου τοῦ Ραγκούση¹.

3. Τὸ ἀνωτέρω χειρόγραφον (2, ἀρ. 43 Παν. Θεσσ.) φέρει ἐπιμελῆ ἀρίθμησιν τῶν φύλλων διὰ μελάνης και διὰ χειρὸς ὁμοίας περίπου πρὸς τὴν ἀρίθμησασαν τὰ φύλλα και τοῦ χφ ἀρ. 1. Παρεμφερῆ ἀρίθμησιν φέρει και ἄλλο χφ ἐκ τῶν κατεσχημένων, χάρτινον, 20,5 × 14 ἐκ., φφ. 132. Περιέχει τὰς τρεῖς λειτουργίας, καλλιτεχνικώτατα γραμμένας ἀπὸ τὸν γνωστὸν βιβλιογράφον Ἄνθιμον τὸν ἐξ Ἰωαννίνων τὸ ἔτος Ἰζρμς' (1638), κατὰ τὸ ἐν φ. 2^ν βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα. Διὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς πού ἠρίθμησε τὰ φύλλα ὑπάρχει και εις φ. 2^ν τὸ σημεῖωμα ΠΡ. 1899 (ἦτοι, ὡς ἀνωτέρω εις τὸ χφ 2, ΠΡΙΟΒΡΕΤΕНО = προσκτηθὲν τῷ 1899). Εἰς τὸ φ. 3 σώζεται λείψανον στρογγύλης σφραγίδος, τὴν ὁποίαν ὁ τελευταῖος κάτοχος ἠθέλησε ν' ἀποσδέσει, δημιουργήσας μελανὴν κηλίδα, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὁμοῦς ἐμφανῶς διακρίνονται και αἱ διαστάσεις, ὅμοιαι πρὸς τὴν τοῦ ἀνωτέρω χειρογράφου (δ.: 2,5 ἐκ.) και τὸ ἰδιαζόντως κυανοῦν χρῶμα τῆς μελάνης. Ἐς σημειωθῆ προσέτι ὅτι εις τὸ ἐπικεκολλημένον ἐπὶ τῆς προσθίας σταχώσεως παράφυλλον ὑπάρχουν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἀπεσθεσμένα σημεῖωματα, ὅτι τὸ παράφυλλον τῆς ἀρχῆς εἶναι ἀπεσχισμένον διὰ ψαλίδος, ὁμοίως δὲ ἔχει ἀποκοπῆ διὰ ψαλίδος και τὸ κάτω μέρος τοῦ φ. 1 και τοῦ (τελευταίου) φ. 132, ὅπου προφανῶς θὰ ὑπῆρχον ἐνδείξεις περὶ τῆς προελεύσεως ἢ σφραγίδες.

4. Ἀσφαλῶς ἐκ τῆς αὐτῆς σκήτης προέρχεται μεταγενέστερον μουσικὸν χφ (18ου αἰ.) μικρῶν διαστάσεων (10,5 × 8 ἐκ.), ἀπὸ τὸ πρῶτον φύλλον τοῦ ὁποίου ὁ τελευταῖος κάτοχος ἐλησμόνησε ν' ἀποκόψῃ ἢ ν' ἀποσδέσει τὴν κυκλικὴν σφραγίδα τῆς σκήτης τοῦ ἀγίου Ἀνδρέου. Εἰς τὸ αὐτὸ φύλλον περιέχεται ὁμοίως ἢ ἐνδείξεις περὶ τῆς προσκτησεως: ΠΡΙΟΒΡ. 1902 και ἄλλη ἐνδείξεις: 312 ЛИСТ (= 312 φύλλα). Εἰς τὸ παράφυλλον φέρει ἐπίσης σημεῖωσιν ρωσιστί, διὰ χειρὸς προφανῶς τοῦ λογίου βιβλιοθηκαρίου τῆς σκήτης, ἔχουσιν ἐν μεταφράσει ὡς ἑξῆς:

¹ Ὅτι πρόκειται περὶ τῆς σφραγίδος τῆς σκήτης τοῦ ἀγ. Ἀνδρέου μοῦ ἐπεβεβαίωσε, δι' ἐπιστολῆς του ἀπὸ 22 (9) Δεκεμβρίου 1961, και ὁ λόγιος γραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος Ἀνδρέας μοναχός, τὸν ὅποιον εὐχαριστῶ και ἀπὸ ἐθῶ θερμῶς. Τοῦ αὐτοῦ τύπου σφραγίς χρησιμοποιεῖται και σήμερον ἀκόμη εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς σκήτης. Τὸ ἐν τῷ κέντρῳ οἰκοδόμημα εἶναι βεβαίως ἢ σκήτη (τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐν Καρυαῖς «σραγι») ὁ μέγας Ἀντώνιος εἰκονίζεται, διότι εις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐτιμᾶτο ὁ ἐν τῷ ἀρχικῷ κελλίῳ ναός· τὸ δὲ 1849 εἶναι τὸ ἔτος τῆς ἀναγνωρίσεως ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου Δ' τοῦ σφραγίου ὡς κοινοδιακῆς σκήτης, ὑπαγομένης εἰς τὴν μονὴν τοῦ Βατοπεδίου.

«Τὸ παρὸν μουσικὸν βιβλίον κατὰ τὴν προφορικὴν παράδοσιν ἔχει δῆθεν γραφῆ ὑπὸ τοῦ δασίου Ἰωάννου Κουκουζέλη, ὅστις ἔζη εἰς τὴν λαύραν τοῦ δασίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου... (δύο λέξεις ἀδιάγνωστοι)».

5. Ἔτερον χφ. περιέχον τὴν λειτουργίαν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, γραφείσιν τῷ 1678 παρὰ τοῦ Παρθενίου ἱερομονάχου τοῦ Πελοποννησίου (18.5 × 14 ἐκ., φφ. 52), ἀριθμεῖ τὰ φύλλα διὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς ὡς τὸ ἀνωτέρω ἀρ. 2 (χαρακτηριστικὸς ὁ σχηματισμὸς τοῦ 2 καὶ τοῦ 3). Τοῦτο νομίζω εἶναι ἐπαρκῆς πλεον ἐνδειξεις ὅτι καὶ τὸ χφ τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς σκήτης τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου.

Εἰς τὸ παράφυλλον τῆς ἀρχῆς καὶ εἰς τὰ φφ. 1 καὶ 50ν διακρίνονται ἴχνη σφραγίδων, οὐχὶ ὁμοῦ τῆς στρογγύλης τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου, ἀλλ' ἐτέρων δύο ἐλλειψοειδῶν, μιᾶς μικροτέρας (2 × 2,5 ἐκ.) καὶ μιᾶς μεγαλυτέρας (2,7 × 6 ἐκ.). Ἡ μικροτέρα εἶναι κατὰ

Εἰκ. 3. Σφραγίς Θεοδωρήτου.

πᾶσαν πιθανότητα ἢ αὐτὴ μὲ τὴν ὑπάρχουσαν εἰς τὰ δύο παλαιότερον προσκτηθέντα ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου χφφ, τὰ ὑπ' ἀριθ. 42 καὶ 45 τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης περιγραφῆς ('Ελληνικά, σελ. 238). Ἡ ἐλλειψοειδὴς αὕτη σφραγίς (εἰκ. 3) ἔχει ἀποτυπωθῆ διὰ τῆς ἰδίας μελάνης μὲ τὸ ἰδιάζον κυανοῦν χρῶμα καὶ παριστάνει εἰς τὸ κέντρον ὑψηλὸν ὄρος (προφανῶς τὸν Ἄθωνα), ἀριστερὰ κάτω πλοῖον καὶ ἄνω χεῖρα κρατοῦσαν ζυγόν, δεξιὰ δὲ κάτω σταυρὸν καὶ ἀγκυραν καὶ ἄνω ἀκτινοβολοῦντα ἥλιον. Φέρει ἀριστερὰ τὰ γράμματα C.Γ.Α.—Ἅγιον Ὅρος Ἄθω) καὶ δεξιὰ τὰ τρία γράμματα Β.Η.Λ., τὰ ὅποια πρέπει προφανῶς νὰ ἐρμηνευθοῦν: ВЕРА НАДЕЖДА ЛЮБОВЬ (=Πίστις, Ἐλπίς, Ἀγάπη). Κάτω, ὑπὸ δριζοντίαν χορδὴν τὸ ὄνομα ΘΕΟΔΟΡΙΤЬ (προηγούμενου σταυροῦ ἢ ἰῶτα — βλ. καὶ Ἑλληνικά ἔ. ἀ.). Ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους φαίνεται εἰκονιζόμενον οἰκοδόμημα μὲ τρεῖς ἰδιοτύπους τρούλλους, δηλοῦν πιθανῶς τὴν σκήτην τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου. Ἴσως νὰ πρόκειται περὶ ἀτομικῆς σφραγίδος μοναχοῦ τινὸς τῆς σκήτης ὀνόματι Θεοδωρήτου¹.

¹ Ὡς μὲ πληροφορεῖ διὰ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς ὁ δασιολογικώτατος Ἀνδρέας μοναχός, ὑπῆρξε Θεοδωρήτος δικαῖος τῆς σκήτης κατὰ τὰ ἔτη 1862-1887, μετὰ τινὰ δὲ ἔτη Θεοδωρήτος ἱερομόναχος ἐ χρημάτισεν οἰκονόμος τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου τῆς σκήτης, ὁπόθεν ἐπρομήθευεν εἰς αὐτὴν παλαιὰ βιβλία καὶ χει-

6-7. Ἐπομένως καὶ τὰ δύο αὐτὰ χφφ (ἀρ. 42 καὶ 45 Παν. Θεσσ.) ἔχουν τὴν αὐτὴν προέλευσιν μὲ τὸ ἀνωτέρω ἀρ. 5, ἥτοι πιθανώτατα τὴν σκῆτην τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου. Ἀμφοτέρων τὰ φύλλα ἔχουν ἀριθμηθῆ διὰ τῆς αὐτῆς χαρακτηριστικῆς χειρὸς τοῦ λογίου βιβλιοθηκαρίου, ὡς τ' ἀνωτέρω 2 καὶ 5, εἰς δὲ τὸ τελευταῖον φύλλον ἐκάστου ἢ αὐτὴ χεὶρ προσθέτει ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν τοῦ φύλλου τὴν λέξιν BP (=ἀκριβῶς). Τέλος καὶ εἰς τὰ δύο ἔχει ἀποκοπῆ διὰ ψαλίδος τὸ κάτω μέρος τοῦ πρώτου φύλλου, ὅπου ὅμως ἔχει ὑπολειφθῆ ἀμυδρὸν λείψανον σφραγίδος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τῆς μεγαλύτερας ἐλλειψοειδοῦς πρὸ παρατηρήσαμεν εἰς τὸν ἀρ. 5. Ἐς σημειωθῆ ἐνδεικτικῶς ὅτι ἀπὸ τὸ πρῶτον χφ (ἀρ. 42) ἐλλείπει τὸ φ. 1, ἀπὸ δὲ τὸ δεύτερον (ἀρ. 45) τὸ παράφυλλον τῆς ἀρχῆς, τὰ ὅποια προφανῶς ἀφῆρηθησαν ἀπὸ τὸν νεώτερον κάτοχον, διότι θὰ ἔφερον σφραγίδας ἢ ἄλλην ἐνδειξιν τῆς προελεύσεως.

8. Τέλος, ὡς προερχόμενον ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἀθωνικὴν σκῆτην πρέπει, νομίζω, νὰ θεωρηθῆ καὶ τὸ ἕτερον περγαμηνὸν χφ ἐκ τῶν κατασχεθέντων: Εὐαγγελιστάριον, 13ου αἰῶνος, ἀκέφ. καὶ κολοβ., 27,5 × 19,5 ἐκ., φφ. 164 (ἐν ἀρχῇ 17 φύλλα ἐξ ἀρχαιοτέρου χφ τὰ τελευταῖα φφ. 159-164 μεταγενεστέρα προσθήκη ἐκ χάρτου). Ὁ λόγος τῆς ταυτίσεως στηρίζεται μόνον εἰς τὴν ἀριθμῆσιν τῶν φύλλων, γενεμένην διὰ τῆς αὐτῆς ἢ ὁμοίας χειρὸς. Καὶ ἐδῶ τὸ ἐν ἀρχῇ παράφυλλον φαίνεται ἀπεσχισμένον, ἀποκεκομμένον δὲ εἶναι καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ φ. 1. Ἄλλη ὅμως ἐνδειξίς ἢ ἴχνος σφραγίδος δὲν ἔχει σωθῆ, πλὴν τῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει παλαιοπώλου J. Oppenheimer, περὶ τῆς ὁποίας βλ. τὴν ἀμέσως ἀνωτέρω ὑποσημείωσιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χειρογράφων, τὰ ὅποια, ἄλλα μὲν ἀναμφισβητήτως, ἄλλα δὲ λίαν πιθανῶς, προέρχονται ἐκ τῆς ἐν Καρυαῖς ρωσικῆς σκῆτης τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, τὰ τρία (ἀρ. 2, 6, 7) προσεκτήθησαν, ὡς ἀνεφέρθη, ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τῷ 1958. Τὰ ὑπόλοιπα πέντε καὶ κυρίως τὰ τέσσαρα (ἀρ. 1, 3, 5, 8) εἶναι καὶ τὰ σημαντικώτερα ἀπὸ τὰ ὑπὸ τὰς ἐκτεθείσας συνθήκας κατασχεθέντα· τὰ ὑπόλοιπα εἶναι χφφ μεταγενέστερα ἐλάσσονος σημασίας, μερικὰ δὲ καὶ ὅλως ἀσήμαντα.

ΔΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ρόγραφα. Ἴσως νὰ πρόκειται περὶ τοῦ δευτέρου τούτου. Τὸ κατωτέρω χφ ἀρ. 8, φέρει εἰς τινὰ φύλλα σφραγίδα τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει παλαιοπώλου J. Oppenheimer.